

Marion Peters

VOC-vrouwen op de Kust van Coromandel in India

Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 58 (2004) 68-105
Themanummer 'Vrouwen, familie en maatschappij'.

Van de ca. 1 miljoen mensen die met de schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie naar de Oost reisden, vond bijna de helft zijn graf ergens in het wijduitgestrekte Azië. Daaronder zaten ook talloze vrouwen en kinderen. Want ook vrouwen stortten zich - in het kielzog van de man - in het Oost-Indisch avontuur. Deze bijdrage is een verslag van een onderzoek naar het leven, werken en sterven van vrouwen op een 'buitengewest' op de Oostkust van India. Tot 1947 werd deze kust de Kust van Coromandel genoemd. Als bijzondere bron zijn epitafen op grafmonumenten en inscripties op een eeuwenoud tempeltje gebruikt.¹

De positie van de Nederlandse vrouw valt in gebieden waar de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) de scepter zwaaide nauwelijks los te zien van die van de man. Niet alleen bevond zij zich daar alleen vanwege hem, maar het was ook haar relatie tot hem die haar sociale status bepaalde. Een vrouw was dochter, vrijster, echtgenote of weduwe. Leven zonder protectie van een man was dan ook lastig in deze door Compagnies-ambtenaren, soldaten en matrozen overheerste maatschappij.

Bij het sluiten van een huwelijk gold liefde zeker niet als voorwaarde. Met name van de zijde van de man was het een kwestie van afwegen van belangen, waarvan het geld dat de bruid inbracht, de positie van haar familie en de goede relaties doorslaggevend waren. Na de huwelijksvoltrekking werd een vrouw juridisch 'handelingsonbekwaam' en mocht zij zonder toestemming van haar echtgenoot geen contracten meer afsluiten of zelfstandig over haar vermogen beschikken. Het is dan ook niet moeilijk te bedenken hoe ondergeschikte haar plaats als individu toen was. Welk gevolg dit voor de geschiedenis had, blijkt er wel uit dat haar persoonlijk bestaan vrijwel werd uitgewist, want ook brieven en dagboeken zijn nauwelijks overgeleverd. Slechts in extreme gevallen, wanneer zij betrokken was bij een misdaad bijvoorbeeld, vinden we iets over haar bezigheden genoteerd.

Voor onderzoek naar het leven van 'compagniesvrouwen' in algemene zin zijn we daarom vooral aangewezen op overheidsbesluiten als de resoluties van de Bataviase regering over wat een vrouw wel en niet was toegestaan, en de 'Generale Missiven', de brieven naar de VOC-bewindhebbers in het vaderland waarin de raad in Batavia zich voor zijn daden verantwoordt.²

¹ Deze bijdrage bestaat deels uit een synthese van wat er *In steen geschreven. Leven en sterven van VOC-dienaren op de Kust van Coromandel in India* (2002) door mij over vrouwen in de Oost geschreven is en deels uit nieuw onderzoek. Het boek *In steen geschreven*, dat rijk is geïllustreerd met foto's van Ferry André de la Porte, bevat naast een beschrijving van het dagelijks leven en de omgang met ziekte en dood een compleet overzicht van alle begraafplaatsen en de zich daar nog bevindende graven. Bij elk graf zijn - voorzover dat mogelijk was - ook de biografische gegevens van de betrokken perso(en)n(en) en hun familieleden vermeld.

² J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek, 1602-1811*. 17 dln. (Batavia 1885-1900); W. Ph. Coolhaas, *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*. 10 dln. ('s-Gravenhage 1960-1988)

Reisverslagen en contemporaine geschiedsoverzichten zoals François Valentijns *Oud- en Nieuw Oost-Indiën* bieden soms de mogelijkheid dit algemene beeld wat verder uit te diepen. Voor dit artikel is bovendien gebruik gemaakt van nog twee andere, minder gebruikelijke bronnen: een tempeltje in India waarop meer dan honderd namen van Nederlanders staan [- 70 -] uitgehakt, en epitafen op grafstenen. In India, en dan met name op de oostkust, bevinden zich namelijk nog steeds talloze begraafplaatsen met fraai uitgehouwen stenen, waarop familiegegevens staan die uit andere bronnen niet meer te achterhalen zijn.

Huwelijkspolitiek onder de VOC

Hoeveel vrouwen er op de schepen van de VOC naar de Oost zijn gereisd is niet bekend en zelfs niet bij benadering te schatten. Maar dat het er naar de zin van de compagniesdienaren veel te weinig waren, valt niet te betwisten. Voor vrouwen die in het vaderland dreigden ‘over te blijven’ vormde Azië dan ook een zekere huwelijksmarkt. In zijn wervende gids *De Aziaansche Weg-wyzer* uit 1753 beval Gerrit van Spaan de ‘vrijsters’ of ‘jongedochters’ daarom met klem aan naar Azië te gaan. Volgens hem raakten zij er ‘terstond aan den man, dat haar hier zoo net niet gebeuren mag.’ Deze behoefte aan blanke vrouwen kwam vooral voort uit afkeer van het vreemde en het verlangen naar het vertrouwde - of, zoals Van Spaan het gewoonweg uitdrukte: in de Oost hadden ze ‘dat Hollandsch vlees’ wat liever dan ‘die platgeneusde Swartinnetjes’.

Toch waren Van Spaans pogingen om vrouwen te werven opmerkelijk, aangezien zij haaks staan op het lange tijd zo straf doorgevoerde VOC-beleid van enkele decennia terug.³ Ruim een eeuw lang was het streven van de bewindhebbers juist geweest om zo min mogelijk vrouwen naar Azië te laten overkomen. Een mogelijke verklaring voor die veranderde houding kan de ongekende sterfte aan malaria zijn geweest die vanaf het begin van de achttiende eeuw Batavia trof. Uiteraard werd het animo voor een dergelijk avontuur daardoor gering. Door de VOC-vestigingen voor Europese vrouwen open te stellen hoopte de VOC bovendien weer meer mannelijke werknemers aan te trekken.

Honderddertig jaar eerder, in de jaren twintig van de zeventiende eeuw, hadden de bewindhebbers van de VOC nog wel met het idee van volksplantingen gespeeld en zelfs schepen met jonge vrijsters naar Azië gezonden. Maar in 1630 begonnen de gouverneurs in Batavia hier al op terug te komen, onder meer vanwege het verregaand losbandige gedrag van de vrouwen. Nadrukkelijk verzocht de regering in Batavia de bewindhebbers voortaan geen vrouwen, gehuwd of ongehuwd, meer naar de Oost te laten gaan ‘om luy ende lekker te leven ende een grote dame te sijn ende voorts met gout opgepronckt te werden’. De kogel was echter al door de kerk en een halve eeuw later getuigde de Alkmaarse scheepschirurgijn Nicolaus de Graaff (1619-1688) van de geruchten die nog altijd door heel Europa ‘rondschoten’ over de ‘schielijken rijkdom en prachtigen staat der Oost-Indise Juffrouwen’. Ook al was een plaats op een schip volgens hem alleen aan enkelingen voorbehouden, namelijk aan hen die ‘veel vrienden en voorspraak’ hadden, toch stelden heel wat vrouwen alles in het werk om een plekje te bemachtigen. De Graaff was er dan ook van overtuigd dat als de bewindhebbers toestemming zouden geven om al die vrouwen vrij te laten meevaren die wilden, ‘datter meer vrouw-luyden op de schepen soude wesen als mansvolk’. Hun aanwezigheid op de schepen gaf echter altijd [

³ Het is niet bekend wat Van Spaans positie hierin was en waarom hij zich als propagandist van de Oost-Indische, en – in een gelijksoortige publicatie - West-Indische Compagnie opwierp. De meest plausibele verklaring lijkt dat hij hiervoor was ingehuurd.

- 71 -] aanleiding tot twist en tweedracht. Daarom mochten ze alleen met unanieme toestemming van de bewindhebbers mee, beweerde hij. Die verdeelden hen over verschillende schepen, waarbij ze ernaar streefden hun aantal per schip beperkt te houden.

Eenmaal aangekomen bleek het harde leven in de hitte zo ver van huis menig avonturierster echter toch behoorlijk tegen te vallen. In een journaal dat is gedagtekend 18 december 1629 valt bijvoorbeeld te lezen hoe opperkoopman Krook de retourvloot in Straat Sunda speciaal op verstekelingen controleerde. Hij vond er geen, ‘al-hoe-wel naderhandt inde dertig Persoonen na sijn vertreck op alle de Schepen, soo Mans als Vrouwe, voor den dagh quamen’.⁴

Vrouwen en ‘jonge dochters’ die naar Oost-Indië wilden, verplichtten zich om tenminste vijftien jaar in Azië te blijven. In 1669 werd deze maatregel verzacht omdat hij teveel hinder en nadeel gaf. Als zij trouwden mocht hun verblijf tot vijf jaar worden bekort, gerekend vanaf de eerste trouwdag. Hetzelfde gold voor weduwen die opnieuw een huwelijk aangingen. Dit was drie maanden na het overlijden van haar echtgenoot toegestaan, mits de bruid bewezen had niet zwanger te zijn.

Vanaf 1654 moest voor elk voorgenomen huwelijk een verlofbriefje van de gouverneur verkregen worden, opdat ‘vele onfatsoenelijcke ende quade huwlijcken connen werden tegengehouden’, zo gaven de *Generale Missiven* als verklaring, ‘die anders jongelieden, dickmael van goeden huysen sijnde, door lossicheyt ende onbedachtsaemheyt met vuyle verkens ende hoeren zouden willen aengaen.’⁵ Of hier strikt de hand aan gehouden werd is nog de vraag, want omstreeks het eind van de eeuw zag de predikant-schrijver François Valentijn voorbeelden van ‘schielijke huwelijken’ van paren die elkaar één dag kenden. Een onderzoek naar schepelingen betreffende hun tijd van aankomst in Batavia en het moment van trouwen kan dan ook beslist interessante gegevens opleveren.

Arbeidsmogelijkheden voor vrouwen

Wanneer een VOC-dienaar kwam te overlijden, bleef zijn weduwe niet geheel van hulp verstoken. Aanvankelijk kreeg zij de helft van het ‘rantsoen’ dat haar man tijdens zijn actieve diensttijd verdiende. In 1645 werd deze regeling echter beknot tot alleen die weduwen ‘die buyten ’t selve qualijk leven connen.’ De bijstand was van kracht totdat de weduwe in kwestie weer een nieuw huwelijk aanging of met de retourschepen naar patria vertrok en werd soms aangevuld met beneficiës of gunsten.⁶ Dit was bijvoorbeeld het geval met de weduwe van predikant Musch. Nadat haar man door de Chinese krijgshoofd Coxinga op Taiwan was vermoord, verzocht én kreeg zij behalve het ‘rantsoen’ ook vrij water en brandhout, plus zoveel linnen als zij verwerken kon om hemden voor de Compagnie te naaien.⁷ Valentijn

⁴ Aldus David Pietersz de Vries, *Korte Historiël ende journaels aenteyckeninge van verscheyden voyagiens*, H.P. Colenbrander (ed.) ('s-Gravenhage 1911), 133. Hetzelfde verlangen naar huis wordt geconstateerd in U. Bosma en R. Raben, *De oude Indische wereld 1500-1920* (Amsterdam 1903), 44

⁵ *Generale Missiven* II (1654) 736; Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indien* IV (Dordrecht/Amsterdam 1726) 263. In Batavia moest verlof aan de gouverneur-generaal gevraagd worden.

⁶ P. Mijer, *Verzamelingen van instructien, ordonnancien en reglementen voor de regering van Nederlandsch-Indië, vastgesteld in de jaren 1609, 1617, 1632, 1650, 1807, 1815, 1818, 1827 en 1836* (Batavia 1848) 54; *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* II (1645) 89.

⁷ J.S. Heeres, J.A. van der Chijs, F. de Haan (eds.), *Dagh-Register gehouden in 't Casteel Batavia van 't*

schatte het pensioen van een predikantsweduwe op 400 gulden. Onder de weduwen waren zij daarmee het best verzorgd, want de weduwe van een lid van de Raad van Indië genoot alleen vrij water en brandhout, 'dat wel zeer sober is', meende hij.⁸ Door die schrapperige houding dwong de VOC deze vrouwen naar andere bronnen van inkomsten om te zien - legaal of illegaal.

[- 72 -] Wellicht was het bestuur door ervaring wijs geworden. Want een blik in de resoluties en de 'generale missiven' laat zien dat de vrouwen zich op de arbeidsmarkt behoorlijk konden redden. Ze waren niet alleen slagvaardig en creatief in het vinden van werk, ze bleken ook in staat om zich - afhankelijk van hun relaties - tot echte ondernemers te ontwikkelen.

Een weduwe kon, mits zij de juiste 'vrienden' bezat, aan een lucratieve post worden geholpen. Het uitvaartwezen scheen hiervoor met name geschikt. Zo ontving de weduwe M. Gadé, geboren Overduyn, op 15 september 1661 als eerste het privilege op het verhuren van rouwmantels binnen en buiten de stad Batavia. Daarmee werden de andere rouwmantelverhuurders gedwongen hun zaak op te geven. De regering stelde toen de huurprijs voor een mantel vast op anderhalve rijksdaalder.⁹ Gezien het aantal sterfgevallen en de omvang van de rouwstoeten moet dit voor de weduwe een bijzonder winstgevende zaak zijn geweest. Op 21 maart 1702 werd hetzelfde voorrecht verleend aan de (niet bij name genoemde) weduwe van een lid van de Raad van Justitie. Elders, op Kaap de Goede Hoop, wist een weduwe eveneens een bediening in het begrafenisbedrijf te bemachtigen. In 1704 werd de echtgenote van wijlen de predikant Hercules van Loon te Stellenbosch begunstigd met het ambt van 'doodgraver', aldus Peter Kolbe in zijn beschrijving van Zuid-Afrika.¹⁰ Toen ze hertrouwde met Willem Helot mocht ze de post naar haar kleinzoon doorschuiven. Het feit dat zij doodgraver was betekende niet dat zij zelf de spade ter hand moest nemen. Daar waren slaven voor. Een gedolven graf bracht een halve daalder op, dat vanwege het aantal doden per jaar ook hier een niet te versmaden verdienste betekende.

Een weduwe kon zich ook op het pad van de smokkelhandel begeven. De aard van de handel maakt dat over succesvolle smokkelaarsters weinig bekend is. Het was zaak om niet gesnapt te worden, zeker als een weduwe niet over de juiste relaties beschikte. Zo werd Aletta Golius, weduwe van onderkoopman Willem Predock, streng aangepakt toen de fiscaal in 1714 in haar huis drie kisten met kruidnagelen aantrof die voor Bengalen bestemd waren. Bij de ondervraging gedroeg zij zich zeer 'hardnekkig' en wilde zelfs onder tortuur niet vertellen hoe zij aan die kruidnagelen kwam. Ze werd op de gerechtsplaats aan een paal gebonden met een bord om haar hals waarop stond 'Helpster van perticuliere handelaars in 's Compagnies garioffel-nagelen'. Vervolgens werd zij voor vijf jaar naar het vrouwentuchthuis verbannen met

passerende daer ter plaetse 1624-1682 ('s-Gravenhage / Batavia 1887-1931) 31 dln: (9 dec. 1664) 547.

⁸ F. de Haan, *Priangan. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch bestuur tot 1811*, IV (Batavia 1912) 273-274.

⁹ *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* III (1661) 350: De vroegere verhuurders moesten binnen veertien dagen hun rouwmantels bij de kerkmeesters brengen om 'wanneer deselve van de vereyste bequaemheydt en conditie by haer werden geoordeelt en sy, verhuurders, dat soodanig mede begeeren, aan voorn. weduwe overgeleevert te werden voor de helft van de huurpenningen gedurende den tydt van een jaar.' Wie toch rouwmantels verhuurde kreeg een boete van drie rijksdaalders per mantel ten behoeve van de armen.

¹⁰ P. Kolb, *Naaukeurige en uitvoerige Beschrijving van Kaap de Goede Hoop* (Amsterdam 1727), 2 dln.

confiscatie van de helft van haar bezittingen en voldoening van de gerechtskosten.¹¹ Daarbij vergeleken kwam Elisabeth Burlamachi, weduwe van de extra-ordinaris raad Abraham Cranendonck er in 1727 veel beter vanaf. Zij werd aanvankelijk wegens smokkelhandel veroordeeld tot terugzending naar patria en moest een boete van 2000 rijksdaalders betalen. Hierover ging zij in hoger beroep en een jaar later staat in de missiven alleen nog te lezen dat ‘op de weduwe Cranendock wordt gelet.’¹²

Rijke dames konden ook geld verdienen door geld uit te lenen op bodemerij. Ze leenden een bedrag aan de gezagvoerder of bevrachter van een schip en ontvingen na een succesvolle reis een aanzienlijke premie. Maar liep een tocht slecht af, dan was de investeerder haar geld kwijt. Bodemerij was een risicovolle maar lucratieve onderneming waar sommigen fortuinen aan verdienden. Zo zag de regering met [- 73 -] lede ogen toe hoe Maria Aeltsz, de weduwe van de gouverneur-generaal Anthony van Diemen (1593-1645), ‘ende de haere’ in 1646 tegelijk op grote schaal particuliere handel dreef en veel inkomsten met bodemerij genoot. Het was uit respect voor haar overleden gemaal dat zij hierin niet tegengehouden werd, maar toch werd het beter geacht de bewindhebbers hierover in te lichten, zo was het commentaar.¹³

Voorals hun echtgenoot een hoge positie bezat, bestonden voor vrouwen talloze manieren om via particuliere handel inkomsten te verwerven. Als zij gesnapt werd, was de echtgenoot als eerste verantwoordelijk, omdat zijn vrouw immers juridisch handelingsonbekwaam was. Dat juist ‘voornam juffrouwe’ zich met privéhandel bezighielden, is verklaarbaar uit de omstandigheid dat zij zowel de status van hun echtgenoot als schild en dekmantel konden gebruiken, als dat zij via hem over de nodige faciliteiten konden beschikken, zoals opslag en logistiek. De positie van de gade van een gouverneur-generaal was in dezen dan ook vrijwel onaantastbaar. Zo was algemeen bekend dat de echtgenote van Joan Maetsuycker, Elisabeth Abbema, handelde in stoffen met de vrouw van Antonie Paviljoen, de gouverneur van Coromandel.

Volgens Nicolaus de Graaff hadden sommige vrouwen hun zaak groots opgezet met allerlei mensen in dienst. Zij wisten het met de schippers, boekhouders, stuurliu, opzichters, ziekentroosters en andere ‘scheepsvrinden’ zo te regelen, dat die met hun schip de particuliere goederen van de juffrouwen meenamen en ze op de plaatsen die zij aandeden verhandelden. Het verdiende geld zetten zij om in nieuwe handelswaar. Soms voer er als hulp een slaaf mee, die dan werd uitgegeven voor schippers-, stuurmans-, of boekhoudersjongen. En niemand was in staat hier iets van te zeggen, schreef De Graaff, of ‘soud bij haar in groot ongenaad raken.’ Uiteraard was men in de smokkelhandel – die toen ook wel sluik-, mors- of particuliere handel genoemd werd - sterk afhankelijk van netwerken en familie- en vriendendiensten. De wegens huwelijk zeer vermogende Neeltje Koek bijvoorbeeld bezat in het eerste kwart van de achttiende eeuw samen met haar schoonzuster, de weduwe Helena Kakelaar, een bloeiende opiumhandel. Maar het ging mis door hun vriendschap met familieleden van de voormalige gouverneur-generaal Cornelis van Swoll, die een gezworen vijand was van de zittende gouverneur-generaal Henricus Zwaardecroon. Op heterdaad betrapt bij de smokkel van 75

¹¹ *Generale Missiven* VII (26 november 1714) 130.

¹² *Generale Missiven* VIII (1727) 149.

¹³ *Generale Missiven* II, (1646) 284, 283, 331.

kisten opium, werden zij veroordeeld tot levenslange verbanning, die pas na Zwaardcroons aftreden in 1725 kon worden omgezet in een boete van 8000 rijksdaalders. Beide schoonzusters raakten hierdoor geruïneerd.¹⁴

Vooraf predikantenhuishoudens bleken om hun netwerken berucht. In het *Oost-Indisch praetjen*, een anoniem pamflet uit 1663 over de particuliere handel van uiteenlopende mensen, werd gezegd dat zij wel ‘de slimste schaggers in heel India’ waren. Zij hadden overal agenten zitten en knoelden met de ‘krankbezoekers’ op de schepen, waarom ‘ghy [-] in Predicans of Domineeshuysen [zult] vinden te koope, dat in de heele stadt ofte vleck niet te becomen is.’ In 1775 maakte de Bataviase Kerkeraad hier een einde aan door predikanten en hun vrouwen alle handel te verbieden.¹⁵

Maar ook legaal wisten sommige vrouwen een fortuin te vergaren, bijvoorbeeld door handel in onroerend goed. Catharina (of Trijntje) Floris uit Amersfoort [- 74 -] betoonde zich hierin wel heel ondernemend. Toen zij in 1622 met het schip Walcheren in Batavia arriveerde, behoorde zij tot de eerste zendingen Compagniesdochters die gekomen waren om gezinnen te stichten en zo Nederlandse kolonies te vestigen. Zij kregen die naam omdat zij in hun hoedanigheid van huwelijkskandidaten soldij van de VOC trokken. Trijntje Floris bezat al spoedig huizen ter waarde van 8000 realen, die echter in 1624 afbrandden. Trijntjes kersverse echtgenoot Florisz Hendricksz, schepen van de (pas in 1619 gestichte) stad, overleed rond diezelfde tijd.

Beschuldigd van bigamie – in Amersfoort zou zij haar man verlaten hebben – werd haar niet toegestaan opnieuw te trouwen, wat gewoonlijk een ernstige sociale belemmering betekende. Maar Trijntje zat niet bij de pakken neer: met arakstokerijen, steenbakkerijen, kalkovens en het in cultuur brengen van stukken grond verdiende ze al snel weer zoveel dat ze de eigenaresse werd van een fraai stenen huis ter waarde van 3000 realen, bepaald een ‘ciraet van de stadt’. Daarnaast trok zij flinke inkomsten uit een plantage met 5500 kokospalmen, citrus- en pinangbomen, die twintig slaven uit een moerassig stuk grond naar boven hadden weten te halen. In 1629 werd opnieuw alles verwoest, nu als gevolg van de belegering van de stad door de vorst van Mataram. En weer ging ze met de exploitatie van ‘woeste gronden’ door. In 1639 overleed ze, zeventien jaar na voet aan wal te hebben gezet. Haar geld en goederen liet ze na aan haar geliefde, Dirck Pietersen van Maersen, opziener van de compagniespaardenstal. Ook herbergierster was een populair beroep waarin vrouwen vaak goede zaken deden. Lijsbeth Gerritsz Boom bezat omstreeks 1640 de belangrijkste stadsherberg van Batavia. Haar verzoeken aan de regering om verlaging van de accijns op bij de VOC ingekochte leggers wijn getuigen van haar professionaliteit en ondernemingszin.¹⁶

Handelaarster in onroerend goed en herbergierster waren zelfstandige beroepen. Maar een vrouw kon ook een aanstelling bij de VOC krijgen. Zo had de compagnie vanaf 1640 (of eerder) vroedvrouwen in dienst.¹⁷ Verder stond een ‘Moeder’ aan het hoofd van het

¹⁴ V.I. van de Wall, *Vrouwen uit den Compagniestijd* (Amersfoort 1928) 175-187.

¹⁵ F. de Haan, *Priangan* III, 303.

¹⁶ H.E. Niemeijer, *Calvinisme en koloniale stadscultuur Batavia 1619-1725* (diss. Amsterdam 1996) 34-35.

¹⁷ *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* I (1640) 437, 527: ‘eed-formulier voor vroedvrouwen’. Yvonne Prins schrijft in ‘Leidse vrouwen naar de Oost’, *Genealogisch Jaarboek 2002* (Den Haag 2002) 182, dat september 1745 een Sara Gilles op een tractement van 24 gulden per maand naar Batavia vertrok, waarbij de overtocht voor haar en haar echtgenoot vrij van transport- en kostgeld was.

vrouwentuchthuis. Zij verbleef daar intern om toezicht te houden en werd terzijde gestaan door twee mannelijke regenten die het ‘oppergezag’ voerden.¹⁸ En in het diaconiehuis ter opvang van wezen was vanaf 1667 een echtpaar aangesteld in de kwaliteit van ‘binnenmoeder’ en ‘binnenvader’. Over het beleid van dit tehuis is uit studie van de archieven van de gereformeerde kerk van Batavia meer informatie beschikbaar gekomen.¹⁹ De eersten die deze functie bezetten waren de krankbezoeker Jacob Steendam en zijn echtgenote. Na zes jaar werden zij opgevolgd door hun achttienjarige dochter Vredegund en schoonzoon Cornelis Wadde. Vredegund overleed echter in 1677 en omdat haar man geestelijk ‘impotent’ was bevonden, werd de vacature aan een ander echtpaar uitbesteed. In 1685 werden over dit weeshuis op verzoek van het Collegie van Diakenen bovendien nog twee ‘gequalificeerde’ vrouwen tot buitenmoeders of regentessen aangesteld. Dit in navolging van de praktijk in het vaderland, omdat was gebleken dat de kinderen in het Bataviase tehuis geen behoorlijke opvoeding kregen, in kost, kleding noch onderwijs.

De buitenmoeders moesten toezicht houden op de weeskinderen, dat wil zeggen op ‘haare gedoente, leringe ende opvoedinge’. Kennelijk kweten zij zich slecht van [- 75 -] hun taak, zoals uit de volgende twee voorbeelden blijkt. Het salaris van een binnenmoeder was laag, maar zij had een ruime vrijheid van handelen. In de praktijk leidde dat ertoe dat op al het mogelijke werd bezuinigd ten nadele van de wezen. Pas in 1704 eiste de diaconie van zo’n moeder maandelijks een rekening op te maken. In het geval van Catharina Verbrugge, die weduwe was van een opperkoopman en de post aan de gouverneur zelf te danken had, werden de weesmeisjes verplicht haar inkomen aan te vullen met het naaien van kleding voor matrozen en soldaten. Buiten deze verdienste voelde Verbrugge zich niet in het minst bij het weeshuis betrokken. Ze was bijna altijd afwezig en haar werk liet ze aan slaven over. Hoewel zij van haar post ontheven werd, bleek dit van geen effect op de toekomst. De weduwe Wetgens, die vanwege haar enorme omvang ‘niet gaan, noch staan kon’, liet het feitelijk bestuur bijvoorbeeld aan de uit het tuchthuis vrijgelaten Anna de Grijp over, zo luidde later de klacht. Wetgens had niet alleen het slaapgoed van zowel het weeshuis als de pas opgenomen wezen ten eigen bate verkocht, maar ook liet ze de kinderen ernstig verwaarlozen in het opzicht van hygiëne, voeding en kleding. Zelfs de paar stuivers die de kinderen met naaien voor zichzelf verdienden nam ze van hen af, terwijl zij van het geld dat voor het onderhoud van de kinderen en slaven bestemd was ook haar eigen vierentwintig slaven voedde. Ondertussen werden die eigen slaven als koelies verhuurd, terwijl zij de weeshuisslaven voor haar eigen besognes gebruikte. Met fantasie en grootspraak stonden nog andere mogelijkheden voor vrouwen open om bij de Compagnie in dienst te treden, zoals het opmerkelijke werkverband van Fronika (Veronika) Wijs getuigt. Met veel bluf wist zij in 1681 een aanstelling als ‘laboresse’ (laborante) te bemachtigen in Salida op de Westkust van Sumatra. Dat haar dit lukte lag vooral aan de hevige begeerte van de Compagnie hier goud te vinden. Fronika kreeg de gelegenheid een laboratorium naar eigen inzichten in te richten, terwijl haar man haar bij haar proeven assisteerde. Helaas liep het op een hopeloze mislukking uit; eind december 1682 ontving het echtpaar toestemming om naar het vaderland terug te reizen.²⁰

¹⁸ *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* I (1641) 462: ‘vrouwentuchthuisreglement’.

¹⁹ Niemeijer (1996) 312, 325.

²⁰ J. Felhoen Kraal, ‘Fronika Wijs, analyste in dienst van ’s Compagnies goudmijn op Sumatra’s Westkust’ in: *Cultureel Indië* (1944) 62-66. Met dank aan Roelof van Gelder voor de verwijzing. Fronika Wijs’ eerste man

Vrouwen op de Kust van Coromandel

In India, op het hoofdkantoor Palleacatta, zette het eerste stel 'Compagniesdochters' augustus van het jaar 1625 voet aan wal. Het waren er zes. Met deze jeugdige weesmeisjes hoopte de VOC een begin met een Nederlandse kolonie op de oostkust van India te maken. Ter aanmoediging kregen de te huwen mannen een bruidsschat van vijftig realen mee. Weliswaar raakten de meisjes op die manier snel aan de man, maar veel nieuwbakken echtgenoten schenen toch vooral in het geld geïnteresseerd en lieten de meisjes vervolgens voor wat zij waren.²¹ Een halve eeuw later constateerde de historiograaf Daniel Havart in zijn *Op- en Ondergangh van Cormandel* (Amsterdam 1693) dat het aantal vrouwen in Palleacatta flink was uitgebreid. Zij waren er zelfs 'zo abundant', beweerde hij, 'dat niet alleen ydereen, die tot trouwen genegen is, zich van zo een zortering op zijn gemak [kon] voorzien, maar zelfs dat 'er noch wel wat overschiet voor een eerlijk man, als hij zo nauw op [- 76 -] een appel, of een ey niet zien wil.' De goede verstaander begreep dat een deel van de vrouwen in de prostitutie was beland. Het *Dagh-register* uit 1663 bevestigt Havarts bewering over het grote aantal vrouwen op het hoofdkantoor. Een daarin opgenomen missive kondigde aan dat drie vrouwen uit Batavia op het punt stonden naar hun echtgenoten in Palleacatta over te komen. Alleen de vrouw van soldaat Jan Klenck werd naar Ceylon gestuurd, aangezien 'Palleacatta al te merckelijck met getrouwden [was] overkropt.' Dit besluit kwam er feitelijk op neer dat de soldatenvrouw gescheiden van haar echtgenoot moest leven. De twee anderen daarentegen waren echtgenotes van een koopman en mochten blijven. De talrijke aanwezigheid van gehuwden in Palleacatta was dat jaar bovendien aanleiding voor de twee volgende maatregelen: ten eerste dat wie vanaf nu weduwe werd naar Ceylon moest verhuizen (met uitzondering van de armlastigen) en ten tweede dat ieder die in het huwelijk wilde treden Coromandel moest verlaten. Van tevoren diende het bruidspaar dan aan te kondigen of ze naar Ceylon of naar Batavia wilden.²² Colombo op Ceylon was de tweede stad van de VOC; rond 1694 waren daar afgezien van een groot aantal vrijburgers zo'n 1600 compagniesdienaren gestationeerd.²³ Daarnaast werd uit spaarzaamheid, maar vooral ook omdat juist echtparen vanwege de lage gages meer geneigd zouden zijn tot fraudepraktijken, het al eerder gedecreteerde beleid straffer doorgezet om geen gehuwde Nederlanders meer te [-76 -] zenden naar handelskantoren waar de Compagnie geen jurisdictie bezat. Zo moest in 1664 de reeds naar Bengalen onderweg zijnde 'huysvrouw' van koopman Arnold van Wachtendonk in Hooghly haar residentie nemen, hoewel haar man in Casimbazar zat.²⁴ En zo was het de koopman Pieter Hoyberg uit Pegu

was Jacob de Weerelt, in 1676 uitgezonden als hoofd van de mijnen op Sumatra's Westkust. Onderweg overleed hij. Hij was degene die haar wegwijs had gemaakt in het toetsen van minerale ertsen. Fronika's tweede man Hans Jacob de Rijke deserteerde naar de Engelsen, waarna zij in 1680 hertrouwde met Benedictus Philippus Heynman. De laatste deed het verzoek aan gouverneur-generaal en raden om de VOC van hun kennis te laten profiteren door hen beiden naar de mijnen op Sumatra te laten gaan.

²¹ Aldus T. Raychaudhuri, *Jan Company in Coromandel* (Leiden 1962) 204, die hierover zegt dat 'many often got married just to be able to claim this allowance and then got rid of their wives'. Gehuwde personen die naar de Oost gingen ontvingen twintig realen, Mijer, *Verzamelingen*, 55.

²² *Dagh-Register* (18 oktober 1663) 503. Over rangen wordt hier niet gesproken.

²³ Bosma en Raben, 28.

²⁴ *Dagh-Register* (1664) 333. De twee plaatsen lagen ca. 30 km van elkaar verwijderd.

(Birma) in datzelfde jaar nog wel toegestaan om naar Coromandel te komen om te trouwen, maar dan mocht hij niet meer naar Pegu terug, ‘ten sy dat hy trouwt met een mestiese’. Mestiezen (gemengdbloedigen) leken immers met minder toe te kunnen dan de op weelde gefixeerde westerse vrouwen, was algemeen de overtuiging. Aan het verzoek van de bewindhebbers kon echter helaas niet altijd worden voldaan, zo schreef de regering te Batavia, omdat soms geen geschikte kandidaten onder de ongetrouwden konden worden gevonden.²⁵ Een kwart eeuw later ging de commissaris-generaal Hendrik Adriaen van Reede tot Drakesteyn nog een stap verder. Hij was in 1684 aangesteld om in Azië de privéhandel te beteugelen die op de buitenkantoren intussen de spuigaten uitliep. In 1690 vaardigde hij vanuit het nieuwe Coromandelse hoofdkantoor Negapatnam de order uit dat alle ‘overtollige en onnodige personen’, te weten gehuwde vrouwen en weduwen met hun gezinnen, met de eerste scheepsgelegenheid naar Batavia moesten vertrekken. Van deze maatregel waren de gezinsleden van de opperhoofden uitgezonderd. Het was een bevel dat ook door de vaart waarmee ze werd uitgevoerd veel leed bij de slachtoffers veroorzaakte. Zo mochten zij hun huizen en erven niet aan inheemsen verkopen, terwijl ze die aan Nederlanders niet kwijt konden: ongehuwde personen hadden immers geen huis nodig, die konden zich wel in het fort of elders met een kamer behelpen. Met deze order werden de gezellige Nederlandse nederzettingen op Coromandel teruggebracht tot kleine vrijgezelligengemeenschappen, waarvan de VOC-bedienden hun verblijf maar voortaan met drank, maitresses, slavinnen en ‘danshoeren’ moesten zien op te luisteren. Vele jaren later constateerde Jacobus Canter Visscher, een predikant die van 1718 tot 1723 te Cochin op de westkust van India verbleef, in zijn in 1737 postuum gepubliceerde *Mallabaarse brieven* dat het ‘bijwijffschap’ in de Oost zo algemeen was, ‘dat ’er bijna geen een ongetroude Hollander zonder bijzit is’, een kwestie die de schrijver-predikant François Valentijn evenmin was ontgaan.

Voor VOC-employees waren er immers aan een huwelijk met een inheemse vrouw ernstige nadelen verbonden. Al was zij gedoopt en droeg zij een christelijke naam - twee eisen die de VOC stelde – het was haar vanaf 1649 verboden om naar Europa te reizen, en datzelfde verbod gold, zolang zij leefde en er kinderen waren, voor haar echtgenoot.²⁶ Zelfs was het niet toegestaan om de kinderen voor educatie naar Nederland te sturen, zoals bij het hogere personeel wel gewoon was, omdat zij in Batavia immers ook in handelskennis, lezen en schrijven les konden krijgen.²⁷ De regering van Batavia beweerde dat deze besluiten dienden ter ‘bevordering ende stabilisement van een goede, vaste ende wel gereguleerde colonie in dese landen [-] ende om andere gewichtige redenen.’

De maatregelen om Europese vrouwen van de Oostkust te weren werden later enigszins afgezwakt. Resoluties uit 1699 en 1729 bepaalden dat assistenten en onderkooplieden speciale toestemming van de Heren XVII moesten krijgen om hun echtgenotes naar de Oost over te laten komen. Daarbij werd nog eens [- 78 -] benadrukt met het verlenen van die toestemming

²⁵ *Generale Missiven* III (1665) 477; zie ook *Dagh-Register* (1665) 73. Dit naar aanleiding van ‘knoeierijen’ van het echtpaar Aggesz. en Cornelia Kelk in Bengalen, die na hun dood in 1665 aan het licht kwamen. In 1665 besloten de Heren XVII tevens dat ook naar de handelskantoren waar zij wel jurisdictie hadden, geen gehuwden meer mochten worden gezonden zonder hun uitdrukkelijke order, maar wie er al zat mocht blijven.

²⁶ *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* II (1649) 132. Op overtreding stond arbitraire straf ‘aen den lijve ende wijders naer exigentie van saeken.’

²⁷ *Generale Missiven* II (1643) 220.

spaarzaam om te gaan.²⁸ Kennelijk werd er toch de hand mee gelicht. Maar feit is wel dat zodra een opperhoofd overleed, zijn vrouw met haar gezin en huishouden naar Batavia dan wel Colombo moest vertrekken.²⁹

De huwelijksorders troffen uiteraard ook de garnizoenssoldaten die voor Palleacatta en Negapatnam gelegerd waren. De keuze tussen een leven in zonde (in concubinaat of met prostituees) of een huwelijk met een inlandse of mestieze vrouw kreeg hier grootschalige gevolgen, aangezien hun seksuele contacten hoe dan ook in kinderen resulteerde, wettige of onwettige. Doordat ook de voormalige Portugese bewoners al een groot aantal mestiezen hadden achtergelaten, waren rond genoemde factorijen bloeiende menggemeenschappen ontstaan waar geen Nederlandse vrouw meer gevonden werd. Voor de VOC had dit het nadeel, zo schreef de VOC-advocaat Pieter van Dam in zijn studie *Beschrijvinge van de Verenigde Oost Indische Compagnie* van 1702, dat de Compagnie gezinnen had te onderhouden van wie de vaders bij geweldsplegingen niet zomaar konden worden ingezet. Daarom was Van Reede de mening toegedaan, zo gaat Van Dam verder, dat mede tot voorkoming van de schandalen die zulke huwelijken met inlandse of zwarte vrouwen ‘en derselver afsetsels’ (nakomelingen) gaven, het huwelijk aan matrozen en soldaten behoorde te worden verboden. Vooral ook omdat ze ongetrouwd beter over te plaatsen waren: ‘evenwel met die meyninge, dat indien iemand soeckt te trouwen, dewyle het wat hart en onchristelyk soude schynen dat te willen verbieden.’ Deze konden zich dan begeven naar plaatsen waar dit wel toegestaan was ‘en wy onse jurisdictie hebben.’³⁰ Kennelijk hebben zich een aantal soldaten en matrozen in Ceylon aan deze maatregelen weten te onttrekken door weesmeisjes te trouwen, want in 1706 werd hier een plakkaat uitgevaardigd dat hen verbood om met huwbare ‘weesdogters’ in de echt te treden.³¹

Het leven op een factorij

Dat het leven in de hoofdstad Batavia er heel anders uitzag dan op een handelspost of ‘factorij’ op de oostkust van India behoeft nauwelijks betoog. Maar ook tussen de factorijen onderling bestonden grote verschillen.³² Want al vormde India voor de VOC met haar katoenproductie de

²⁸ *Generale Missiven* VIII (1729) 221.

²⁹ Op 10 november 1746 volgde de resolutie ‘dat weduwen van Compagniesdienaren gratis van eenig buitenkantoor naar Batavia overgevoerd konden worden’, aangezien zij ‘tot dat geringe douceur na billijkheit schynen geprivilegeert te zijn.’ Vrouwen, kinderen en slaven van vrijburgers waren wel transportgeld verschuldigd. hadden, geen gehuwden meer mochten worden gezonden zonder hun uitdrukkelijke order, maar wie er al zat mocht blijven.

³⁰ F.W. Stapel en C.W.Th. van Boetzelaer (eds.), *Pieter van Dam's Beschryvinge van de Oostindische Compagnie* (Den Haag 1927-1954), 7 dln: II, 118.

³¹ *Generale Missiven* VI (1706) 447.

³² Tussen 1605 en 1825 lagen langs de hele Kust van Coromandel VOC-factorijen of handelskantoren verspreid. Bij elkaar waren het er ongeveer twaalf - de kleinste loges met alleen inheems personeel buiten beschouwing gelaten. Het aantal factorijen varieerde, omdat er in de loop der tijd factorijen bijkwamen en opgeheven werden. Al in de eerste tien jaar na de oprichting van de VOC (1602) bezaten de Nederlanders acht handelsposten op de Kust. Hiervan was het kantoor in de havenstad Masulipatnam de eerste. In de loop van de jaren zouden er nog meer handelsposten volgen, terwijl er ook weer een paar werden afgestoten. Al deze kantoren lagen aan de kust, of aan een rivier niet ver van de kust.

belangrijkste schakel in de tussenhandel met Azië, de handelsposten die daar verantwoordelijk voor waren bestonden vaak uit niet meer dan enkele gezinnen. Behalve op het hoofdkantoor - op Coromandel was dat tot 1690 Palleacatta, waarna Van Reede het bestuur overhevelde naar Negapatnam - kende men op de kleinere kantoren geen ziekenzorg, kerk- of uitgaansleven. Het civiele personeel leefde er dicht op elkaar: in de zeventiende eeuw werd doorgaans aan één tafel gegeten en 's avonds gezamenlijk gebeden. (Voor de achttiende eeuw bestaan hierover geen mededelingen.) Als het tegenzat konden langdurige ruzies, meest veroorzaakt door afgunst en voorrangskwesties (wie zat waar aan tafel bijvoorbeeld), de sfeer behoorlijk drukken, terwijl heimwee, verveling, ziekten en ander lichamelijk ongerief doorgaans ook hun tol eisten. Het vroegtijdig overlijden van veel van de VOC-dienaren in India zou volgens [- 78 -] tijdgenoten speciaal aan hun onmatige 'schandelijke' levenswijze te wijten zijn, die zij uitleefden in eten (dat gold volgens Haafner alleen voor de rijken), drinken en sexuele uitpattingen - het laatste met slavinnen en prostituees. Terwijl de grote drankzucht onder Europeanen een veelbesproken onderwerp in de literatuur vormde, werd over de drankgewoontes van hun vrouwen niet gerept. De predikant Philippus Baldaeus vermeldt alleen dat zij bijzonder veel thee dronken. Dit werd gebruikt als opwekkend middel en moest sterk gedronken worden. (Na vier tot vijf kopjes gingen de armen en benen beven, zei hij, en werd je licht in het hoofd; verder had het als eigenschap dat het hoofdpijn en 'melancholie' verdreef.)

Hoe het leven op een factorij ervaren werd had ook met de politieke situatie in het land of de streek te maken. De eerste driekwart eeuw van de Nederlandse aanwezigheid werd op de Coromandelkust in betrekkelijke rust en welvaart doorgebracht. Maar tegen 1680 kwam hier definitief een einde aan. Dat kwam in de eerste plaats door de fors ingevoerde bezuinigingen, onder meer door een groot deel van het 'overtollig' personeel met hun gezinnen terug naar Batavia te sturen. En ten tweede door de oorlogshandelingen van de groot-mogol Aurangzeb. Al voor zijn dood in 1707 ontvaardden die in opvolgingsoorlogen welke de aanzet vormden voor een eeuw vol geweld en ramspoed, waarin zwerfende bendes en van soldij onthouden legeronderdelen gedurig schietend en moordend het land afstroopten. In 1697 constateerden de Bataviase regeringsmissieven dat Zuid-Coromandel bijna ontvolkt was. Met uitzondering van de gefortificeerde kantoren in Palleacatta en Negapatnam blijken vrijwel alle handelsvestigingen wel eens ten prooi te zijn gevallen aan [- 80 -] plunderingen en geweld. Bij een aantal van de getroffen factorijen had dit tot gevolg dat deze hierna door de Compagnie werd opgedoekt. De enige handel die toen nog werkelijk floreerde was de handel in slaven. Daar hielden zowel de VOC als particulieren zich mee bezig.³³ Missoogsten en hongersnoden maakten dat de doodarme bevolking zichzelf of leden van het gezin voor 'een buik vol rijst' verkocht; zelfmoord plegen was het enige alternatief.³⁴

³³ In 1687 werd een plakkaat uitgevaardigd 'tegens het copen en vervoeren van lijffeygenen ter Custe Coromandel door Compagnies dienaren en ondersaten.' NA VOC, 1438-1093. De hier eerder geciteerde chirurgijn Nicolaus de Graaff handelde bijvoorbeeld in slaven.

³⁴ Zie Peters en André de la Porte, *In steen geschreven*, 62-63.

De geregeld terugkerende hongersnoden lieten de Nederlanders ook anderszins niet onberoerd. Want in het kielzog van deze ellende ontstonden ook verschrikkelijke en langdurige epidemieën. In de jaren 1686 en 1687 kwam zo vrijwel al het personeel en hun gezinnen in Noord-Coromandel om - een ramp die Daniel Havart deed besluiten om van zijn boek *Op- en ondergang van Cormandel* één doorlopende necrologie te maken.

[- 81 -] Economische activiteiten van vrouwen op de Coromandelkust

Binnen de mogelijkheden die de situatie hen bood, zullen vrouwen in de grotere gemeenschappen als Masulipatnam, Palleacatta en Negapatnam hun economische activiteiten met dezelfde inzet hebben uitgevoerd als vrouwen in Batavia. Er zijn alleen geen bronnen waaraan wij dit kunnen staven. Daniel Havart meldt slechts dat de weduwe van de fiscaal Jan Duryrn tussen 1680 en 1687 in Masulipatnam een logement hield. Masulipatnam was het hoofdkantoor voor Noord-Coromandel en tegelijk de belangrijkste havenplaats aan de Oostkust. Dit logement hield op te bestaan toen de weduwe en haar twee kinderen slachtoffer werden van de grote 'pest' of 'koorts'-epidemie, die tussen 1686 en 1687 over de Kust woedde. Over privéhandel door vrouwen is evenmin veel opgetekend, ondanks het feit dat Coromandel net als Bengalen alom als het Mekka van de 'morshandel' werd beschouwd. Toen de commissaris Hendrik Adriaen van Reede tot Drakesteyn tussen 1687 en 1689 Coromandel dan ook doorlichtte op fraudepraktijken, trof hij er 'soovele begane vuyligheden en gepleegde dieveryen' aan, zo schreef hij naar de bewindhebbers van de VOC, 'dat men daervoor moet staan ver stelt.' De allerhoogsten namen daarbij het voortouw. Het was nooit een geheim dat de vrouw van de gouverneur van Coromandel, Anthonie Paviljoen, in stoffen handelde met Elisabeth Abbema, de echtgenote van de gouverneur-generaal van Oost-Indië Joan Maetsuycker. Ook Paviljoen zelf was ondernemer in eigen handeltjes. De schrijver Nicolaus de Graaff beschuldigde hem ervan dat hij een anonieme juffrouw aan een speciale smokkelmethode had geholpen die de gouverneur zelf ook met succes had toegepast. Ook de overige gezinsleden mochten zich toegewijde smokkelaars noemen. Zijn dochter Maria werd daarbij eens gesnapt: uit het schip *Goud van Coromandel* had men van haar, aldus het *Dagh-Register* van 1677, twee pakken met 118 kabaaien (kamerjassen), 40 bethilles (zeer fijn geweven doeken) en 47 paar kousen geconfisqueerd.

Het moest echter wel heel erg mislopen voordat het op dit niveau ook tot een proces kwam. Dat was het geval met Dirk Comans (1648-1708), gouverneur van Coromandel tussen 1698 en 1703. Na een ruzie met de fiscaal werd hij van een groot aantal fraudezaken beticht. Hierdoor weten we dan ook dat zijn vrouw Maria de Helt privéhandel dreef, iets waar hij tenslotte verantwoordelijk voor was. Comans en zijn vrouw konden nooit van blaam gezuiverd worden, zoals achteraf zo vaak geschiedde, want hij stierf voordat de zaak was afgehandeld.

Visites en uitjes

Vrouwen zaten in Coromandel niet altijd in en om hun huis, maar legden samen met hun familie ook visites af of maakten uitstapjes naar wat verderaf gelegen plekken. Eén zo'n visite is aan ons overgeleverd, omdat er daarna van VOC-zijde enorme heisa over ontstond. Want al was het verboden, de hoofden van de factorijen onderhielden ook met hun Europese concurrenten vriendschappelijk contact - om weer eens wat andere gezichten te zien bijvoorbeeld, maar beslist [- 82 -] ook terwille van hun eigen handelsonderneminkjes; iets waar de Compagnie in

het bijzonder beducht voor was.³⁵ Op een gegeven moment in 1657 had het Engelse opperhoofd Mr. Jeargy het opperhoofd Lambert Hemsinck en zijn gezin uit Palikol uitgenodigd om bij hem te komen eten in het nabijgelegen Madapollam. Het werd zo gezellig dat de dochter van Hemsinck, Catharina, er voor koos hierna voortaan bij de Engelsman te blijven, tenminste zo werd het voorgesteld. Later circuleerde echter het gerucht dat dit alles van tevoren al zo bekookstofd was. Hoe het ook zij, de Compagnie probeerde Hemsinck dit huwelijk te laten beletten ‘als niet willende, dat de kinderen van hare suppoosten met eenige vreemde Natien zouden trouwen, om redenen die zy meynd, tot welstand van haren handel te dienen’, schreef Daniel Havart. Maar Catharina bleef weg en kwam nooit meer in het Hollandse kamp terug. Haar vader en het andere opperhoofd kregen van hun meerderen hierom ‘zodanige reproches’, aldus dezelfde auteur, dat dit hen nog lang moet hebben geheugd.

Over een uitstapje naar een pelgrimsoord voor hindoes zijn we op een heel andere manier geïnformeerd, al moest Daniel Havart hierover in zijn boek de aanvullende [- 83 -] informatie verschaffen. Het betrof een vijfde-eeuws uit de rots gehakt Shiva-tempeltje, zo’n veertien kilometer van de factorij te Sadras verwijderd. Gedurende honderdvijftig jaar werd het gebruikt als ‘gastenboek’ in de zin dat allerlei VOC-passanten er hun namen op de wanden en pilaren griften. Het tempeltje bevindt zich op de Heilige Vogelberg in Tirukkalikunram, een plek waar sinds mensenheugenis pelgrims naar toe trekken. In zijn boek maakt Daniel Havart van deze steile berg en de twee heilige vogels gewag. Hij beschrijft hoe hij tezamen met tien anderen op drie januari van het jaar 1681 het wonder van de vogels aanschouwde. Want elke dag omstreeks twaalf uur kwamen die uit Benares aanvliegen, zo werd hem door een priester verteld, om hier een voedselstop te maken op weg naar Rameshwaram - beide plaatsen worden nog steeds tot de heiligste van India gerekend. Over de samenstelling van het gezelschap – zes mannen en vijf vrouwen – en hun identiteit zegt Havart niets, maar de inscripties in combinatie met wat hij elders in zijn boek nog vrijgeeft, verschaffen daar uiteindelijk volledige informatie over. In het betreffende tempeltje werd een 53 cm hoge *lingga* van Shiva vereerd, ofwel zijn opgerichte mannelijk deel. Waarom juist deze plek door de Nederlanders werd uitverkoren, valt over te speculeren, maar bij het binnengaan begrijpt men wel dat het niet in de eerste plaats om de aasgieren of het schitterende uitzicht ging. Eerder leek het uitbeitelen van hun naam hier het belangrijkste doel. Want links, rechts, boven en beneden, overal staan namen in het graniet gehakt. Met uitzondering van een enkele inheemse inscriptie zijn het alleen namen van Hollanders.

De eersten die in 1663 hun signatuur uithakten waren Jan, Laurens en Marten Pit, de drie zoons van de gouverneur van de Kust, Laurens Pit (1610-1685). Het ‘opperhoofd’ van Sadras, Lambert Hemsinck, was hen op 13 augustus 1662 al op een andere plek voorgegaan, namelijk boven op de berg bij de zogenoemde voedselbereidingsplaats van de vogels.³⁶ Daarna moet het algauw een vaste gewoonte zijn geworden, gezien de vloed van namen die de huidige bezoeker over zich krijgt uitgestort. Hemsinck begon daarmee een traditie die tot het eind van de Nederlandse aanwezigheid op Coromandel in 1818 voortduurde.

³⁵ Gouverneur Jacob Mossel was bijvoorbeeld partner in een groots opgezette sluikhandel met onder meer de Britse gouverneur van Bombay, William Wake.

³⁶ Later, toen het te vol raakte, werd het zetten van handtekeningen weer verplaatst naar boven, maar in eerste instantie had het tempeltje de voorkeur.

Nederlandse inscripties in het tempeltje op de Heilige Vogelberg

Onder de namen die in het tempeltje op de Heilige Vogelberg gekrast zijn, bevinden zich die van vaders, moeders, kinderen, ooms, tantes, geliefden, vrienden en vriendinnen naast de namen van toevallig passerende predikanten en schippers. Bij elkaar vallen er in het tempeltje en op de berg meer dan honderd handtekeningen te onderscheiden. Voor de familie van Lambert Hemsinck werd het een 'must': helemaal vooraan op een pilaar staat de naam van zijn echtgenote Ammentia (1664), elders gevolgd door zijn zoons Pieter en Lambert (zonder datum). Verder vinden we de naam van zijn zuster Helena Hemsinck (1668) en ook tweemaal de naam van Ammentia's broer Johannes Blockhovius (1667 en 1668) uitgehakt. Jacob Corbisier, die getrouwd was met Ammentia's zuster Catharina Blockhovius, bracht in 1667 terzelfdertijd een bezoek. Ook zien we een aantal meisjes Duiker, onder wie Wilhelmina Duiker die voor eeuwig met Zacheus is verbonden met een hart; de geleerde dominee Servatius Clavius; Vincent Paets, de latere ambassadeur naar de keizer van China; de 'Israëliet' Jan van Seroyen, alsook Zacheus van Heussen, die zich later nog eens aan de VOC-kas in Golconda zou vergrijpen. Bij de meeste namen staat een jaartal, een enkeling is ook

van een maand en dagtekening voorzien. Die onthullen dat de Vogelberg [- 84 -] feitelijk het hele jaar door werd bezocht. Marten Pit kwam het vaakst: in totaal was hij er vier keer. Gemiddeld waren de bezoekers vrij jong, de verliefde paartjes onder hen vanzelf te herkennen aan de hartjes. In de loop der tijd blijken er steeds vaker meisjes en vrouwen te zijn meegegaan: tenminste negentien bezoekers waren van het vrouwelijk geslacht. De namen van Jacomina Baffaert, Machtelt Dopido, Helena, Johanna, Susanna, Maria en Wilhelmina Duiker, Ammentia en Helena Hemsinck, Iosina Lantro en Johanna Eysleben geven dit wel aan, maar dat er achter de voorletters A.A. van Dale, C. Rombouts, B. v. Laan en I. Frontenius vrouwennamen schuilgaan, weten we alleen uit het boek van Havart. Verder was er nog A(nton)ia M(aria) Eilbracht in 1793, naast bijna niet te ontcijferen namen als die van Anna: Gatha... Bruyn. Veel inscripties zijn vervaagd of misschien door onbedrevenheid met de beitel nooit erg duidelijk geweest. Zo duurt het ook even voordat duidelijk wordt wat er op een pilaar achter die cryptische, elkaar nauwelijks de ruimte gunnende letters schuilgaat: de naam van Havart! - hier nog met dt geschreven.

Dat deze Heilige Vogelberg lang zo'n geliefde bestemming vormde, had er vooral ook mee te maken dat het vlakbij de Nederlandse handelspost te Sadras lag. Al zegt Havart het niet met zoveel woorden, uit zijn verhaal valt af te leiden dat zijn gezelschap daar samen met de families van de aanwezige residenten nieuwjaar had gevierd. Twee interessante zaken kunnen daarom naar aanleiding van dit bezoek worden opgemerkt (zij het dat met verspreide opmerkingen elders in het boek de nodige verbanden moesten worden gelegd). Ten eerste dat VOC-personeel bij feestelijkheden op de verschillende vestigingen elkaar onderling met hun echtgenotes bezoekjes bracht. En ten tweede dat zij belangstelling en waardering had voor de Indiase cultuur – want na de Vogelberg brachten de Nederlanders ook nog een visite aan de grote tempel aan de voet van de berg over de schoonheid waarvan Daniel Havart diep onder de indruk was. Over de reden van dit reisje geeft Havart elders in zijn boek een aanwijzing. Want schrijvend over de handelspost in Tegenapatnam, die over land twee dagreizen ten zuiden van Madras lag, memoreert hij dat daar tussen de twee opperhoofden grote onenigheid heerste.³⁷ 'In het laatst van het jaar 1680, en begin van 1681 [-] is te dien eynde om de visite te doen herwaarts geweest de Heer Willem Carel Hartsinck, President tot Palleacatta, met de Secretaris Michiel Janszoon [-] en eenige Assistenten.' Op 6 januari waren ze weer allemaal in Palleacatta terug.

³⁷ Dit waren Nicolaus Clement en Marten Pit. De eerste was een goede vriend van Havart. In 1688 behoorde hij tot de slachtoffers van Van Reede inzake de fraude-onderzoeken. In zijn boek mat Havart deze zaak breed uit in een poging hem vrij te pleiten – hetgeen uiteindelijk jaren later lukte. Clement was getrouwd met Geertruyd van Dale en aldus de schoonzoon van Catharina Rombouts en zwager van Anna Andrea en Joannes Huysmans.

Wie er, behalve Daniel Havart zelf, nog meer deel uitmaakten van het elfkoppige gezelschap dat op 3 januari 1681 de Heilige Vogelberg beklom, daar kunnen de incrypties in de tempel behulpzaam in zijn. In de eerste plaats was er Jan Cort, die zo brutaal was zijn naam en datum op de borst van een godenbeeld te zetten. Belida van der Laan hoorde er in elk geval ook toe, want haar bezoek was eveneens op 3 januari 1681 gedagtekend. Zij was de dochter van de toendertijd beroemde zeeheld Jan van der Laan en Aerlanda van Outhoorn. In 1677 huwde zij met de opperkoopman Willem Carel Hartsinck, die – zonder tijdsaanduiding - ook op een pilaar vertegenwoordigd is. Hartsinck was bovendien de geliefde patroon van Havart en Jan Cort. Onder de naam van A(nna) A(ndrea) van Dale staat eveneens het jaar 1681 gebeiteld. Havart vond haar ‘een schone, wijze, wel-begaafde vrouw’. Anna Andrea was sinds 1673 weduwe van Johannes Paviljoen, zoon van de gouverneur Anthonie Paviljoen en het zal haar vreemd te moede zijn geweest om te zien dat ook hij, in 1667, zijn naam

op een pilaar had vereeuwigd tezamen met een hartje doorboord met een pijl. Op wie hij zich toen verliefde, valt door het onleesbare monogram helaas niet te zeggen. Later hertrouwde Anna Andrea met de [- 85 -] opperkoopman Johannes Huysman, hier met zijn naam eveneens present. In 1687 zouden ook zij met hun twee kinderen omkomen bij de alom heersende ‘pest’. In dezelfde letters geschreven als die van Anna Andrea staat haar moeders naam – C(atharina) Rombouts – meteen boven die van haarzelf, dus zij zal ook wel met het gezelschap zijn meegeweest. Voorts was daar het echtpaar Michiel Janszoon en Judith Frontenius, oudste dochter van de predikant Fredericus Frontenius en Margrieta Booms, terwijl elders de voornaam Anna in het graniet staat gehouwen. Het is verleidelijk om daar Daniel Havarts vijftienjarige verloofde Anna van Nijendaal achter te zoeken, die een ‘opvoeding’ van de Hartsincks was. En tot slot bevond zich in het gezelschap ook nog een brahmaan wiens naam in Tamil is gehakt.

[- 86 -] Huwelijksleven

Door het optreden van fatale ziekten kon het aantal leden van een gezin behoorlijk slinken. Een familie van een hooggeplaatste VOC-dienaar zou anders indrukwekkende vormen kunnen aannemen. Naast het normale kerngezin, bestaande uit een vader, moeder en kinderen, leefden er op tijdelijke basis vaak ook andere familieleden in het huis. Dat konden zowel ongehuwde broers en zusters - respectievelijk zwagers en schoonzusters - zijn, als in weduwstaat verkerende (schoon)moeders of (schoon)zusters met hun (stief)kinderen. Wanneer een weduwnaar en een weduwe opnieuw een huwelijk aangingen, iets wat gezien de hoge sterfte geregeld voorkwam, liep ook het kindertal in een huishouden soms behoorlijk op: nog afgezien van de kinderen die ze met elkaar ter wereld brachten waren daar de kinderen afkomstig uit hun vorige huwelijk(en) en de stiefkinderen die ze van hun overleden vorige huwelijkspartners meebrachten. Tussen een eerste en laatste kind zijn soms aanzienlijke leeftijdsverschillen vast te stellen. De grafsteen van twee dochters van gouverneur Gerrit Westreenen (1670-1730) in Negapatnam bijvoorbeeld vermeldt dat Adriana, gehuwde vrouw, leefde van 1699 tot 1720, en haar twintig jaar later geboren zusje van 1719 tot 1721.

Terwijl het niet zelden voorkwam dat ook bij een slavin nog buitenechtelijke kinderen werden geprocreeërd.³⁸ (Daarentegen kon een overspelige vrouw door haar man in het tuchthuis worden gezet.)³⁹ Zowel Stavorinus als Haafner viel het op dat de gewoonte om lievelingen

³⁸ Als een vader met buitenechtelijke kinderen kwam te overlijden of repatrieerde, zorgde hij er meestal bij testament voor dat het kind een christelijke voortzetting van zijn opvoeding kreeg, bijvoorbeeld door het in een ander gezin te laten opnemen.

³⁹ Dit bleef van kracht zolang de man leefde, ook al was hij weer met een ander hertrouwd, aldus art. 10 van het in 1641 geformuleerde reglement van het vrouwentuchthuis te Batavia. Zie Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek I*, 462. In 1768 geschiedde dit nog met de echtgenote van de uit Leiden afkomstige opperkoopman Johannes Robbert van der Burg. Na zijn dood trad zij volgens de auteur Jacob Haafner, die per ongeluk getuige van haar overspel was, meteen opnieuw in het huwelijk. Zie: De Moor en Van der Velde, *De werken van Jacob Haafner I* (1992), 61.

onder de slavenkinderen te hebben in Coromandel en Bengalen nog sterker was dan in Batavia en dat zo'n kind vaak meer werd bemind dan mijnheers en mevrouws eigen kinderen.⁴⁰ Slaven vormden een vast onderdeel in elk huishouden.⁴¹ Hoeveel dat er doorgaans waren is nauwelijks bekend. Uit de inboedellijst van de weduwnaar Lambert Hemsinck, opperhoofd van Sadras, blijkt dat hij tenminste 33 lijfeigenen had. Dat is althans het aantal dat hij in 1686, toen hij uit VOC-dienst trad, mee wilde nemen naar Batavia. Het is echter goed mogelijk dat hij bij die gelegenheid ook een aantal slaven aan zijn opvolger achterliet, of hen anders de vrijheid schonk. Hetzelfde geldt voor Mattheus Eisleben, fiscaal te Palleacatta, die dat jaar bepakt en bezakt tezamen met tien tot twaalf slaven naar de VOC-hoofdstad vertrok: wellicht vormden zij een selectie. De predikant Jacob Canter Visscher, die op de Malabarkust woonde en de weduwe van de gouverneur van Coromandel Gerrit Westreenen - Anthonia van Thurenhout - had weten te trouwen, schreef naar zijn familie dat hij voor zijn huishouding twintig lijfeigenen bezat.

Dat er een groot tekort aan geschikte huwelijkspartners bestond, wordt onder meer gesuggereerd door het feit dat als een opperhoofd overleed zijn opvolger, als dat zo uitkwam, ook diens echtgenote overnam. Dit was bijvoorbeeld het geval met Belida van der Laan (1649-1682), weduwe van opperhoofd Pieter Smith (1638-1677), die in Masulipatnam na de minimumwachttijd van drie maanden trouwde met Willem Carel Hartsinck (1638-1689), de opvolger van haar overleden man. De familie leek erg op elkaar gesteld, want Smith was de zoon van Sara de Solemne, die na de dood van haar eerste man (Pieter Smith sr.) met Carel Hartsinck trouwde - Willem Carels vader.

[- 87 -] De factorij in Sadras geeft wat huwelijksrelaties aangaat in het bijzonder interessante verwickelingen te zien. De belangrijkste bron hierin vormen de grafstenen. Zo huwde Anna Catharina Campie (1736-1790) eerst met het eenentwintig jaar oudere opperhoofd Jacobus Leonardus Topander (1715-1767), en toen die overleed met Joan Daniel Simons. Op het moment van Campies overlijden in 1790 had deze Simons (die al tot de vijfde generatie van zijn familie op Coromandel behoorde) eveneens de status van opperhoofd bereikt. Daarbij was zijn broer Jacob hier al eerder - tot 1681 toen de inval van de Engelsen plaats had - tweede opperhoofd geweest. (Bij de VOC werd elke factorij geleid door twee opperhoofden: de eerste voor de handel, de tweede voor de administratie.) Jacob Pieter Deneys fungeerde toen als eerste opperhoofd: sedert 1780 was hij weduwnaar van Esther Topander, de dochter van het opperhoofd Jacobus Topander. - Jacob Simons en Jacob Deneys blijken een minder fraaie rol in Jacob Haafners boek te spelen *Lotgevallen op eene reize van Madras over Tranquebaar naar het eiland Ceilon*, waar hij beschrijft hoe zij de auteur een kapitaal afhandig wisten te maken. Haafner (1755-1809), die vrijburger was, werkte in Sadras voor Joan Daniel Simons als privésecretaris. Daar hielp hij onder meer zijn twee bazen met het vervalsen van de boeken. Haafner vertelt ook hoe zij bij de Vierde Engelse Oorlog in 1781 tezamen met de andere

⁴⁰ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, Bantam, Bengalen, etc. van 1768 tot 1771* (2 dln.; Leiden 1793) dl 2, 182, 233; De Moor en Van der Velde, *De werken van Jacob Haafner* dl 1, 112, 182.

⁴¹ Alleen het excentrieke opperhoofd Nicolaas Faber, de oprichter van de factorij te Nagelwanze, die twee kinderen bij een lokale vrouw had, bezat uit pricipe geen slaven.

aanwezige mannen als krijgsgevangenen naar Madras werden afgevoerd en hoe het fort toen met springstof werd opgeblazen.⁴²

Adriana Appels

⁴² De Moor en Van der Velde, *De werken van Jacob Haafner I* (1992), hfdst. 2 en 3.

Adriana Appels is op de Kust één van de zeer weinige vrouwen over wie geboekstaafd staat hoe de ontmoeting met haar echtgenoot tot stand kwam en wat de omstandigheden van haar overlijden waren.⁴³ Naar aanleiding van haar dood verscheen over haar een ‘Lijk- en Troost Reden’ van de predikant Bernardus Engelbert, die later in Enkhuizen in druk werd uitgebracht - de geboorteplaats van Jacob Mossel.⁴⁴ Hierin wordt verteld hoe Adriana, enigszins tegen de zin van Mossel, door zijn beschermheer Dirk van Cloon aan hem werd gekoppeld. Of Van Cloon werkelijk wat in Mossel zag of dat er andere motieven meespeelden vertelt het verhaal niet, maar in mei 1721 plaatste hij Mossel (1704-1761), die als jongmatroos op het schip *De Haringthuyn* voor de rede van Nagapatnam lag, aan wal om daar verder als ‘matroos aan de pen’ te dienen. Mossel gehoorzaamde tegen zijn zin, maar een wond aan zijn been die op zee niet genezen wilde gaf de doorslag. Toen Van Cloon in 1728, na vier jaar gouverneur geweest te zijn, uiteindelijk naar Batavia vertrok, was Mossel zijn weldoener dan ook het liefst daarheen gevolgd, beweerde de predikant. Maar Van Cloon vond het raadzamer zijn gunsteling te overreden om ‘de schone maagd’ Adriana Appels ten huwelijk te vragen, die juist veertien jaar zou worden en de stiefdochter van zijn opvolger Adriaan Pla was. Dit kwam Mossel echter ‘wel wat schielyk en onverwagt, als tegen zyn reets gemelde voornemen strydende’ voor. Maar na rijp beraad en veel bidden tot God accepteerde hij ‘dese gewigtige Vryagie’. Twee jaar later, op 30 maart 1730, traden zij in het huwelijk. Tien maanden later volgde hun eerste kind. De bevalling kostte Adriana bijna het leven ‘alsoo de Moeder zig te vooren reets Ziek en Swak bevindende.’ Uit dit echtelijk bed sproten vervolgens nog zeven kinderen, waarna de predikant Engelbert vervolgde: ‘En nademaal de overledene vrolyk van aard was, heeft haar edele met haar egtgenoot zoo veel Plaizier en eerlyke vermakinge genomen, als dit dorre Land geven kan’. Maar vanaf 1737 raakte haar leven gevuld met

verdriet. Eerst overleden kort na elkaar haar geliefde moeder en stiefvader, terwijl in 1738 haar oudste dochtertje door de kinderpokken werd geveld. In 1741 ontving zij de genadeslag doordat iemand zich tegen haar versprak dat het schip waarop twee van haar zoontjes zich naar Nederland bevonden welzeker moest zijn vergaan. Bij Adriana vond daarna een [- 88 -] volkomen omslag plaats: ‘haar ingewand wierd als omgekeerd’ en alle vrolijkheid was daarna uit haar verdwenen. Haar gezondheid ging snel bergafwaarts. Ook al was zij na haar laatste kraambed in 1742 ogenschijnlijk gezond opgestaan, waarvoor men de Here openbare dankzegging had gedaan, niet lang daarna openbaarde zich het zo lang verborgen kwaad ‘door tegensin in spyse, gevolgd van afgang [diarree], en andere qualen, zich van tyd tot tyd tegen de aangewende geneesmiddelen verheffende, tot dat haar Edele, by na als een geraamte uytgeteerd, uyt dit leven scheyde, dog niet sonder een lang voorafgaande voorbereydinge op de dood, wetende dat zy een sterfelyk, en daar by swak mensch was.’ Hoe krachtig haar geloof was, vertelde de dominee, bleek wel de avond voor haar sterfdag, waarin zij met luide stem en vol blijdschap uitriep, ‘Heere neemt myne Ziele op in Uw Heerlykheyd, Uwe dienstmaagt. O! myn Zaligmaker! is gereed tot u te komen!’ Ondertussen schenen de armen zich buiten overal ‘by hopen’ te hebben verzameld, ‘beschreyjende haar ongeval’ vanwege de dood van ‘zo een weldadige’, terwijl ‘menschene eenige mylen landwaard in wonende, zyn komen betuygen het groote deel dat zy nemen in dit droevig sterfgeval.’

⁴³ Daarnaast gaf Daniel Havart een uitvoerige beschrijving van de in 1679 fataal verlopen liefdesgeschiedenis tussen Catharina van den Briel en Joannes Kruyf, geciteerd in Peters / André de la Porte, 163-164. Zij kregen in Masulipatnam een gezamenlijk graf, dat bewaard is gebleven. De affaire inspireerde Maurits van Wagenvoort tot de roman *Het stijfhoofdige bruidspaar. Roman uit de tijd der O.I.-Compagnie* (Amsterdam 1921).

⁴⁴ In deze lijkrede komen achtereenvolgens Adriana’s afstamming, haar ontmoeting en huwelijk met Jacob Mossel, de geboorte van haar kinderen en de uittekening van haar bedroefde staat door verdriet en ziekte aan de orde, terwijl het werd besloten met woorden van troost aan de nabestaanden.

Anders dan in het vaderland was het in de Oost niet ongewoon dat meisjes al heel jong aan oudere mannen werden uitgehuwelijkt. Het motief van de zijde van de ouder(s) was vooral er zelf beter van te worden. Het meest sprekende voorbeeld hiervan is Françoisa de Witt (1634-1672), die in 1648 op haar veertiende jaar werd uitgehuwelijkt aan de dertig jaar oudere Carel Reyniers (1604-1653). Toen die in 1650 gouverneur-generaal te Batavia werd, wees hij zijn schoonvader meteen het gouverneurschap over Coromandel toe. Doordat er van Coromandel geen huwelijksregisters meer bestaan zijn de voorbeelden van meisjes die hier om die reden jong het huwelijk in gingen beperkt. In dit verband valt nog Sara van Nooy te noemen, die in 1650 op haar vijftiende aan de opperkoopman Ysbrand van Swaanswijck uitgehuwelijkt werd. Zij overleed twee jaar later in Palikol, vlak daarop gevolgd door haar zoontje van vijftien maanden, zoals op de grafsteen valt te lezen. Sophia Caulier (1656-1691) was veertien jaar toen ze in 1670 met de tien jaar oudere onderkoopman Dirk Vonk trouwde.

Een andere reden om een meisje zo jong uit te huwelijken kon zijn dat zij wees was en haar verzorgers van dit blok aan hun been afwilden. Dit lijkt het geval met Lucretia Johanna Soumain te zijn geweest, enige dochter van de uit Amsterdam afkomstige opperchirurgijn Simeon Soumain. Vader stierf in 1757 op 37-jarige leeftijd. Zijn elfjarige dochter werd daarop aan de Duitse luitenant Lodewijk van Frytag uitgehuwelijkt.⁴⁵ Twee jaar later was ook zij dood. Zij telde toen precies dertien jaren, negen maanden en vijf dagen, aldus de epitaaf van het gezamenlijk graf van haar en haar vader te Negapatnam. Dat niet iedereen huwelijken op die leeftijd acceptabel vond, getuigt het proces dat Anna Maria Harmensz en haar broer omstreeks dezelfde tijd in Batavia aanspanden tegen hun zuster, de weduwe Dorothea Wendschoe. Zij werd ervan beschuldigd al twee maal haar net dertienjarige dochttertje Anna te hebben willen uithuwelijken, daarmee ‘op eene ergerlijke wijze haar voordeel bedoelende’, zo luidde de aanklacht, terwijl zij ‘nog niet eens huwbaar was’. Oom en tante verzochten daarom het kind uit het huis van hun moeder te plaatsen teneinde haar voortaan bij één van hen op te kunnen voeden. Dit werd toegestaan mits de moeder vrije toegang tot haar dochter zou houden.⁴⁶

Andersom kwam het echter ook voor dat een vrouw een veel jongere man trouwde. Zij moest hiervoor wel een dikke portemonnee bezitten. Doorgaans betrof het rijke [- 89 -] weduwen die hun vermogen zagen accumuleren door één of meer echtgenoten te overleven. Nadat haar ega Jan van Nooy (de broer van bovengenoemde Sara) was overleden en zij naar Batavia had moeten vertrekken, huwde Joanna Sonhius (1652-1690) daar de chirurgijn Hendrick Fermin, een persoon van achttien jaar jonger. Zij was ‘een stille zedige vrouw’ aldus Havart, maar het huwelijk was geen lang leven beschoren, want vlak voor aankomst in het vaderland verging hun schip met daarop ook nog hun twee slaven. Johanna liet volgens de weeskamer Amsterdam een vermogen van 89.695 gulden na.

Daarnaast suggereren uitlatingen van De Graaff en de schout-bij-nacht Stavorinus dat meisjes die in de Oost geboren waren en door slavinnen opgevoed nauwelijks toegerust bleken om een

45 Ook wel Lodewich Vrijdagh genoemd, afkomstig uit Helmstedt. In 1746 vertrok hij met het schip ‘Goidschalxoort’ vanuit Amsterdam naar Batavia. Na 21 jaar VOC-dienst vertrok hij naar Nederland met vermoedelijk een nieuwe echtgenote en dochter Charlotta Rebecca, alwaar hij het buiten Groot Molenbeek van de familie Soumain verwierf. Met dank aan mevr. E.M.J. Fok-von Frijtag Drabbe te Apeldoorn.

⁴⁶ *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* VI (7 augustus 1753) 495.

gelukkig huwelijksleven tot stand te brengen, niet in het minst wegens hun onaangepaste manieren en taalgebruik. ‘Het gezellige, dat in een goed huwelijk moet plaats hebben, is hier weinig te vinden’, constateerde de laatste op zijn rondreis door Azië in het tweede kwart van de achttiende eeuw. Over liefde werd immers weinig gerept, het ging er slechts om dat je er beter van werd: ‘en die weinige huwelijken, die nog om personeele hoedanigheden worden aangegaan, geven weinig tijd na de verbinding reeds blijken van vervreemding’, merkte hij op, waarop hij liet volgen dat dit ‘veelal de schuld van de opvoeding [was], die ouders hier aan de kinderen, en vooral aan de dochters geeven’.⁴⁷

Echtscheiding was onder bepaalde omstandigheden wel mogelijk, maar zelden kwam het zover. Zo vroegen in 1657 de echtelieden Joanna Bolwerk en Hercules Lindeborn echtscheiding aan, ‘doch het wierd door de opperhoofden bijgelegd’, wist Daniel Havart. Beiden waren overigens als kind met hun ouders naar India gekomen, wat met name de opstelling van Joanna in hun huwelijksconflict misschien minder toegevend maakte.

Anderzijds kan men op graven gedichtjes uitgehouwen vinden waaruit het verloren huwelijksgeluk en het verdriet van de achtergebleven weduwnaar spreekt. Lucia Popta (1681-1702) werd bij haar verscheiden door haar man Willem Caulier uitvoerig beklaagd in een graf dicht (waarin hij zichzelf sprekend opvoert) met onder andere de zinsneden:

De Man Van de Overleedene Spreekt. [-]
Haar Droev Dood Doet Mij Ontelb're Traanen Sweeten
Ik Kan Haar Liefde En Trouw Te Mijwaarts Nooijt Vergeten [-]
Haar Met Wien Ik Nooijt in Onrust Leevede Of Twisten,
Maar In Een Liefde Die De Dood Te Boven Gaat.

De grafzerk van de uit Rouaan afkomstige Sara Torin (1681-1723) verzekert ons eveneens van de smart van haar echtgenoot Cornelis de Munt. Voorafgegaan door de bijbelspreuk ‘Weend met de weenenden’ lezen wij:

Hier ligt de Munts vermaak, genoeg, lust en al
Wat bij hem dierbaar was in 's werlds tranendal,
Hij treurd in bitt'ren rouw, helpt sijn verlies beweenen,
God sterke sijnen geest, en wil hem troost verleenen.

En Adriana Appels (1714-1743) wordt door Jacob Mossel – op dat moment gouverneur van Coromandel - in een twintigregelig gedicht ‘zijn lust’ genoemd, die werd ‘Bemind als d'appel [!] van zyn oog’. Maar het moet gezegd: de meeste graf dichtjes kennen zulke ontboezemingen niet en vormen slechts rijmpjes waarin op de hemel of (zoals bij Appels) haar naam gezinspeeld wordt.

[- 90 -] Van de vrouwen stierf op de Kust omstreeks de helft tussen de twintig en dertig jaar oud. Het baren van kinderen en de daaropvolgende complicaties moeten als doodsoorzaak wel de grootste boosdoeners zijn geweest. Talloos zijn dan ook de verwijzingen op de graven naar deze oorzaak van hun vroegtijdige einde. Als het kindje nog gedoopt kon worden, werd tevens de naam van de baby op het graf gezet. Toch staat maar zelden het aantal kinderen genoemd

⁴⁷ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop naar Batavia, Bantam, Bengalen etc. van 1768 tot 1771* II (Leiden 1793) 280-281.

dat door de dood van hun moeder als (half)wees achterbleef. Alleen het gedicht op het graf van de 25-jarige, in 1712 in de kraam gestorven Dina Leydecker in Negapatnam wil de bezoeker herinneren aan het feit dat zij tijdens haar echt ‘vijf jonge loten’ ter wereld had gebracht. Vanaf het moment dat een meisje of vrouw het huwelijk in ging leefde zij gewoonlijk van de ene zwangerschap naar de andere. Esther Topander had op haar 25ste jaar zeven kinderen gebaard toen zij in 1780 in het kraambed stierf. Dina Leydecker had in 1712 op diezelfde leeftijd vijf kinderen ter wereld gebracht. Toen Anthonia Nilo 32 jaar oud in 1709 aan de gevolgen van de bevalling overleed, had zij bij elkaar negen kinderen het licht doen zien. En Adriana Appels was van acht kinderen bevallen toen zij in 1743, 28 jaar oud, overleed. De drie laatste vrouwen waren bij leven allemaal gemalin van een gouverneur van de Kust in Negapatnam.

Anders dan bij mannen, die zo te zien alleen geestelijke smart kenden, wordt bij verschillende vrouwen in de epitaaf of een gedichtje op de zerk bovendien gewag gemaakt van een langdurig lichamelijk lijden:

Terwijl ik leefde hier beneden
Had ik d’ellende tot mijn lot
Met ziekten wierd ik steeds bestreden
Tot dat het den Alwijzen Godt
Beliefde mijn ziel in vreden
Te plaatsen bij der Englen Rot
Daar lev’ ik vrij van ziekte en quyne
Geen beter ruyling als de mijne

Dit dichtte Havart voor de op 43-jarige leeftijd overleden Johanna Bolwerk in Masulipatnam. Opvallend is dat alle teksten dames van middelbare leeftijd betroffen. Was hun lijden misschien daardoor zo lang geweest? Daarentegen werd bij een epidemie de doodsoorzaak opmerkelijk genoeg achterwege gelaten. Dat er toch in heel wat huishoudens besmettelijke ziekten met fatale gevolgen moeten hebben geheerst, is de conclusie wanneer we de sterfdata op de grafstenen met elkaar vergelijken. De grote ‘koorts’-epidemie van 1686-1687, waarbij hele families tegelijk werden weggevaagd, zou hierdoor overigens aan de oplettende beschouwer ontgaan zijn als Havart daar niet uitvoerig over had bericht, aangezien er nog maar twee grafstenen van deze slachtoffers over blijken te zijn. Zij behoorden toe aan Jacob Corbusier in Masulipatnam en Willem van Dielen in Pulicat. Over de alom heersende ziekte geen woord; op het graf van Van Dielen (1650-1688) staan alleen drie namen vermeld en bij Corbusier zes, plus een raadseldichtje:

Soo dat hier leggen
Een Vader een Moeder
Een Suster twee Broeders
twee mannen en twee wijven
dog niet meer dan ses lijven.

[- 91 -] Welke informatie geven graven en grafschriften?

In de tropen hield men altijd rekening met Magere Hein. Iedere factorij op de Kust bezat een begraafplaats en als het een grote factorij was wel twee: één voor de aanzienlijken en één voor

de lageren in rang. Daarvan zijn er nog drie vrijwel in tact, namelijk het in 1656 opgerichte kerkhof in Pulicat (Palleacatta), het kerkhofje in Sadras en het 'Karikop' in Negapatnam; alledrie waren alleen bestemd voor het hogere personeel en leden van hun familie. Graven kunnen voor genealogen, prosopografen en andere historisch geïnteresseerden een waardevolle bron van informatie betekenen. In het onderzoek naar vrouwen leveren zij gegevens op over onder andere de naam van de vrouw, de naam van de echtgenoot, hun status, haar leeftijd en geboorteplaats en de doodsoorzaak. Maar ook aan het graf zelf valt van alles af te lezen: kreeg zij een eigen graf of was het een familiegraf? Was zij vermogend? Voerde zij een eigen wapen? Was het opgesierd met een graf dicht(je)? Een stilistische vergelijking van grafmonumenten door de tijd heen - geen eenvoudig onderzoek - kan eveneens interessante informatie opleveren.⁴⁸ Voor de grafteksten hoeven we – tenminste wat de Coromandelkust betreft - echter niet op locatie onderzoek te doen. Want zowel Nederlanders als Engelsen raakten aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw doordrongen van de genealogische waarde van de epitafen, de reden waarom zij de registratie ervan ter hand namen; de Nederlanders voegden zelfs de wapenbeschrijvingen aan toe. Gelukkig maar, want sinds die tijd zijn er alweer heel wat graven en begraafplaatsen verloren gegaan.⁴⁹ Wat India betreft is men niet verder gekomen dan de Coromandelkust. De staten Bengalen, Kerala (Malabar), Gujarat alsmede de begraafplaatsen in het binnenland bleven (zo die toen al niet verdwenen waren) daardoor onbeschreven.

Geografische herkomst

Eén van de interessante vragen die aan de hand van deze graven gesteld kan worden is: waar kwamen de vrouwen die op de Kust verbleven vandaan? Wat was hun land en plaats van herkomst? Onder vrouwen blijkt dit gegeven op hun grafzerk meer veronachtzaamd dan bij mannen: van de 91 epitafen wordt bij vijftig namen een herkomst aangegeven, terwijl dit bij 86 van de in totaal 123 overleden mannen het geval was.⁵⁰ Of hier een bepaalde gedachte achter

⁴⁸ Dit is alleen mogelijk door alle grafmonumenten vast te leggen op foto. Voor wat de Coromandelkust en enkele andere begraafplaatsen elders in India betreft heeft fotograaf Ferry André de la Porte dit gedaan. Op grond van deze foto's kon worden vastgesteld dat de bewaard gebleven Nederlandstalige graven verspreid over de Kust de periode van 1643 tot 1825 omvatten. Door de lange tijdsduur zijn allerlei modes te onderscheiden. Maar welk model een graf ook had, de zerk als drager van het wapen en de epitaaf bleef tot het laatste kwart van de achttiende eeuw gehandhaafd. Bijzonder is dat de mate van uiterlijk vertoon en de stilistische ontwikkeling van de zerken analogie vertoont met de opkomst, bloei en verval van de handel. Deze ontwikkeling is met name te volgen aan de hand van drie vaste elementen: de randdecoratie rondom de zerk, de presentatie van de wapenversiering en de manier waarop de letters waren uitgevoerd. Zie hierover Peters en André de la Porte, *In steen geschreven*, 109-149.

⁴⁹ Daar staat tegenover dat de meeste stenen van het geruimde begraafplaatsje in Palikol weer terecht zijn. Met dank aan Tom Inglis, voorzitter van BACSA (British Association for Cemeteries in South East Asia), en Capt. J. Reddy, vertegenwoordiger van BACSA, die op mijn verzoek hebben uitgezocht wat er met de grafstenen gebeurd was. Acht van de tien geregistreerde grafzerken zijn overgebracht naar de tuin van het Victoria Jubilee Museum te Vijayawada. Drie van deze grafzerken behoren aan vrouwen toe en één aan een zuigelingen-tweeling, namelijk: Sara van Nooy en haar zoontje (1652), Sara Sonhius en haar dochttertje Catharina Seroyen (1675), de tweeling Anna en Maria Thivart, en Lucia Popta (1702). Van twee mannen bleef hiermee een graf dicht van Havarts hand bewaard, te weten van David van de Graaff (1677) en Nicolaus Ruyser (1682). De andere zerken zijn die van Symon van Groenewegen (1665) en Lambert Wildelandt (1681). Zie voor hun biografische gegevens Peters en André de la Porte, *In steen geschreven*, 195-198.

⁵⁰ Als begraafplaats spant Pulicat (het vroegere Palleacatta) hierin de kroon: van de 35 graven werd bij maar 7 vrouwen de geboorteplaats genoemd, ofwel één vijfde van het totale aantal vrouwen, terwijl dit voor drievijfde van de 48 mannen (29 maal) gebeurd is. Wellicht ontwikkelde men hier los van elkaar per locatie verschillende

zat, valt moeilijk te zeggen. De kostbaarheid van het graf of de status van de overledene heeft er bijvoorbeeld niets mee te maken. Het is mogelijk dat men er eerder toe neigde dit gegeven ongenoemd te laten als de overledene in het land zelf geboren was. Om de nabestaanden van onverschilligheid of slordigheid te betichten lijkt niet terecht, gezien de nauwgezetheid waarmee de leeftijd van de overledene in jaren, maanden en zelfs dagen werd aangegeven. Toch blijft het vreemd, met name voor diegenen die hun graf zover van huis in vreemde bodem vonden, dat niet altijd tegelijk met de geboortedatum met dezelfde vanzelfsprekendheid ook de geboorteplaats werd meegegeven.

[- 92 -] Van de vijftig vrouwen die wél met hun geboorteplaats zijn vereeuwigd kwamen er tenminste 21 uit de Republiek, van wie 6 uit Amsterdam, 3 uit Delft, en verder uit verspreide liggende plaatsen als Hoorn (2), Groningen (2), Franeker (1), Leiden (1), Den Haag (1), Rotterdam (1), Wilnis (1), Utrecht (1), Den Bosch (1), Middelburg (1) en Vlissingen (1). Bovendien is van nóg twee vrouwen uit andere bron bekend dat ze uit de Nederlanden stamden, al bleef dit op hun graf onvermeld. Uit Frankrijk kwamen 2 vrouwen (Amiens en Rouaan), terwijl er 27 geboren waren in de Oost: 16 in India, 4 in Ceylon en in Banda, Bengalen, Kaap de Goede Hoop en Pegu elk één.

Opmerkelijk aan deze uitkomst is - ook al kan zo'n klein aantal niet representatief [- 93 -] zijn - dat op de twee Franse vrouwen na geen enkele vrouw uit een ander Europees land kwam. Ook niet uit Duitsland, waar wel vijftien mannen geboren werden. Een mogelijke verklaring is dat de twee Franse vrouwen hugenootse vluchtelingen waren.

Met betrekking tot de vijfentwintig vrouwen die uit Nederland en Frankrijk afkomstig waren, leveren hun geboorte- en sterfdata nog een tweede bijzonder gegeven op: twintig vrouwen waren vóór 1700 geboren en vijf tussen 1700 en 1720. Tussen 1700 en 1744 waren tien van de 25 vrouwen overleden. De twee die het laatst overleden (beide geboren in 1718) stierven in respectievelijk 1754 en 1759. Deze data wijzen erop dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de 'import' van vrouwen uit Nederland feitelijk tot stilstand gekomen was. Gerrit van Spaans oproep uit 1753 om naar de Oost te gaan, waar aan het begin van het artikel werd gerefereerd en die vanzelf ook de mannelijke kandidaten betrof, betekent daarom niet anders dan een bevestiging van deze situatie.

Aan deze malaise van de tweede helft van de achttiende eeuw zal trouwens het benoemingsbeleid van de Compagnie eveneens debet zijn geweest. Dit was immers geheel op aanbevelingen van vrienden in plaats van op verdiensten gaan berusten, waarbij alleen nog het adagium gehanteerd werd van: geen vrienden dan ook geen promotie. Als treffend voorbeeld

gewoontes in. Negapatnam kent namelijk een evenwichtiger verdeling: van de 34 mannen en 33 vrouwen stond de geboorteplaats respectievelijk 24 en 19 maal aangeduid. In Sadras werd van de 15 mannen 8 maal de geboorteplaats genoemd en van de 8 vrouwen 5 maal. Terwijl in Masulipatnam het bij alle 9 mannen vermeld werd, en bij maar 2 van de 8 vrouwen na werd gelaten. Op de twee begraafplaatsjes van Bimilipatnam, met 12 mannen en 2 vrouwen, bleef de plaats van herkomst zelfs op geen enkel graf onvermeld.

hiervan kan Joannes Spits worden genoemd, die in 1725 aangesteld werd als opperhoofd van Sadras in de rang van onderkoopman. Een kwart eeuw later zat hij daar nog steeds in dezelfde rang, iets wat de eeuw daarvoor ondenkbaar was. Spits werd daarmee tevens een ‘blijver’, iemand die op de Kust geworteld was geraakt en vrijwel zeker zijn bedgenoten onder de lokale mestiezen had gevonden. Rijk werd men er niet van, wel soms gelukkig. Jacob Haafner tenminste, die er niet lang na Spits’ dood zat, bracht hier de gelukkigste tijd van zijn leven door en verklaarde keer op keer dat hij zijn uren het liefst met de mestizo’s doorbracht.

Status

De status van de vrouw was altijd die van ‘huisvrouw’ of weduwe van, gevolgd door de naam van degeen met wie zij het laatst gehuwd was. Stierf zij als echtgenote jong en vermoedelijk zonder kinderen, dan werden ook wel de rang en kwaliteit van haar vader toegevoegd. Vanaf het begin van de negentiende eeuw bleek zelfs haar meisjesachternaam er niet meer toe te doen en stond zij op haar graf alleen nog onder de naam van haar echtgenoot vermeld.

In kostbaarheid, decoratie of stijl is bij met name de aanzienlijken geen verschil te vinden tussen het graf van een man, vrouw of zuigeling, aangezien elk grafmonument vooral tot eer van de heer des huizes strekte. Het grootste graf in Zuid-India, een waar mausoleum, is gewijd aan een vrouw: Anthonia Nilo te Negapatnam. Anthonia (1677-1709) was de achttien jaar jongere vrouw van de van afpersingspraktijken beschuldigde gouverneur Johannes van Steelant (1659-1716), die ondanks belastende getuigenverklaringen van 2000 mensen zich van alle smetten wist te zuiveren en zeer rijk naar Delft terugkeerde - alwaar hij met een welgestelde [- 94 -] dame meteen opnieuw in het huwelijk trad. Antonia ligt in Negapatnam begraven met vier zoontjes. Haar graf kreeg in 1737 in een kleiner formaat navolging in Palleacatta, eveneens gewijd aan een vrouw: Anna Margaretha Möller, echtgenote van het toenmalige opperhoofd daar.

Opvallend is dat vrijwel alle graven op Coromandel een wapen dragen - terecht of onterecht. Verbazend is dit niet gezien de enorme statusgevoeligheid van Europeanen op de Indiase kust.⁵¹ Vrouwen voerden - zo zij hier in het bezit van waren - hun eigen wapen, meestal vergezeld door dat van hun echtgenoot. Vanuit de toeschouwer bekeken is haar wapen steeds rechts van het zijne afgebeeld. Indien de echtgenoten geen wapen bezaten, werd er op de betreffende plaats ook wel een fantasiebeeld aangebracht. Die beeltenis kon op de manier van een wapen weergegeven worden, maar daar ook geheel los van staan. Inventies op graven van vrouwen slaan dan altijd op de naam van hun man. Zo verwijst de uit 1777 daterende ruitvormige grafsteen van Louisa Winkelman in Negapatnam naar de naam van haar [- 95 -] echtgenoot Jacob Hartman. De steen is voorzien van een schild met kroon en dekkleed met in het schild een in schipperskleren getooid mannetje met een hart in zijn hand; Jacob was namelijk schipper van beroep. En boven de epitaaf van Maria Isaaks, in 1710 eveneens begraven in Negapatnam, bevindt zich een schitterende, geheel op zichzelf staande beeltenis van een vos; haar man heette Reynier de Vos. Op het familiegraf van hun zoon (1726) in Sadras daarentegen vinden we de vos als wapenfiguur en als helmteken.

⁵¹ In 1710 werd bijvoorbeeld door de regering in Batavia verzocht toe te zien op de ‘extensie [uitgebreidheid] van eertituls waarmede de [VOC-] bedientes deser Custe malkanderen rescontreerden [tegenwoordig] alsoo dies extravagantie wat in ’t oog liep.’ *Generale Missiven* VI (1710) 687. Van Reede had hier eind jaren tachtig ook al om verzocht.

Een ander opvallend gegeven is dat er op de grafzerken van de aanzienlijken geen Portugese namen voorkomen. Alleen op het – overigens vrijwel geruïneerde – ‘Portugese kerkhof’ in Pulicat treffen we een enkele Portugese naam aan.⁵² Het zijn namen van vrouwen die met Duitse vaandrags waren getrouwd, wat doet vermoeden dat het om mestiezen ging. De overige bewaard gebleven graven behoorden hoofdzakelijk toe aan het hoger gekwalificeerde personeel. Daarom lijkt de conclusie voor de hand te liggen, dat die zich doorgaans niet op het niveau van een huwelijk met een inheemse of mestieze inlieten, maar alleen met Nederlandse juffrouwen trouwden. Niettemin zijn er uit andere – literaire - bronnen wel een aantal van zulke ‘gemengde’ huwelijken bekend. Zo was in Masulipatnam de opperkoopman Dirk ’t Hart met een inheemse getrouwd, net als de onderkoopman Frederick Braun met ‘Maria de Bengale’, zoals Braun op hun gezamenlijke grafsteen liet zetten. Willem Groenegeus en Philippus Dormieux, beiden opperhoofden van Sadras, hadden een Portugese mesties als echtgenote.

De laatste rustplaats van Ammarentia Blockhovius

Sadras heeft twee begraafplaatsjes, een zeventiende eeuwse en een achttiende eeuwse. De laatste is inmiddels totaal verwoest: twee stenen konden nog bij de bevolking worden gefotografeerd. Het zeventiende eeuwse begraafplaatsje bevindt zich echter in een afgeschoten hoek van het fort en ligt er ogenschijnlijk ongeschonden bij. Het is het enige VOC-fort dat in India nog bewaard is. Om toeristen te trekken onderging het fort en kerkhofje onlangs een grondige restauratie. Op dit begraafplaatsje liggen 15 zerken. De meeste behoren gezinnen van opeenvolgende opperhoofden toe. Onder de graven vinden we ook die van Lambert Hemsincks echtgenote Ammarentia Blockhovius en hun zoon Pieter. Pieter Hemsinck stierf in 1682 en zijn graf is wel heel opvallend. Het is niet alleen uniek van model en anders dan de gebruikelijke steensoort van zwart graniet, maar ook maakt de tekst indruk door het daarin verwoorde verdriet waarmee deze zestienjarige, kennelijk veelbelovende jongen door zijn vader ter aarde was besteld. Zijn grafzerk wordt getorst door zes consoles en doet denken aan een Indiaas rustbed. Het dankt zijn vreemde vorm aan het feit dat het over de steen van zijn twaalf jaar eerder gestorven moeder Ammarentia Blockhovius heen is geplaatst. De zerk voert een familiewapen met daaromheen de waarschuwing ‘Hodie Mihi

Cras Tibi’ (Heden Ik, Morgen Gij), een graf dicht en een grafschrift. De rand is versierd met gestileerde bloemen, een manier van afwerken die in India ook op tapijten, meubilair en miniaturen terug te vinden is. Het is ook het enige graf waar de tekst aanvangt met een bars ‘Neemt Ghij Acht?’ jegens de beschouwer.

Pieter Hemsincks moeder Ammarentia stierf in 1670 op vijftientigjarige leeftijd na de geboorte van een doodgeboren dochtertje, zoals op haar grafsteen te lezen valt. Ook haar zerk is versierd met een familiewapen en een graf dicht. Haar vader was de in zijn tijd bekende rechtsgeleerde Dr. Petrus Blockhovius, die in 1649 als ambassadeur overleed op weg naar Japan. Daarmee kreeg hij de eer de eerste westerling te zijn die op Japanse bodem begraven werd. Het verloop van deze hofreis werd door Arnoldus Montanus breed uit de doeken gedaan in het onder tijdgenoten bekende boek *Gedenkwaardige Gezantschappen naar de Keizer van Japan* (Amsterdam 1669).

Ammarentia Blockhovius’ grafschrift luidt:

*Hier Rust Ammarentia, wiens Doot der veel beschreijden,
Haer Lichaem bracht een Ziel, en scheidde met haer beijden;*

⁵² Dit kerkhof is overigens onlangs op initiatief van ir. Hans Schiebroek, die er in het kader van de liefdadigheidsvereniging ‘St. Thomasstichting’ scholen en weeshuizen bouwt, zover dat nog mogelijk was gerestaureerd en geconsolideerd. Zie: Hans Schiebroek en Marion Peters, ‘Het Portugese – of Buiten Kerkhof op de oostkust van India. Een oude VOC-begraafplaats in ere hersteld’, in het themanummer ‘Nederlandse koloniale architectuur in Azië’, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB)* 6, jaargang 104, 2005, 229-239.

*De Moeder in de Kraam, en voor de tijd
het Kint,
Sodat dees Zielen twee haer Lichaems
Rust hier vint;*

overleden, den: 14den Martij: Anno 1670:
out: 25: Iaren: 8: maenden: 21: da-
gen, nevens haer Dochtertien,
den: 1en Febrarij: bevorens doot ter

Hier leijt begraven Ammentia
Blockhovius, gebooren den 21en Junij
Anno 1644 tot Hoorn, Huijs=Vrouw
van Lambert Hemsinck. Ondercoop
man, en Opperhooft deses Comptoirs
Werelt gebracht.

Besluit

Vrouwen die met de VOC-vloot naar de Oost trokken, gehuwd of ongehuwd, moeten behalve gebrek aan middelen en doodsverachting beslist ook over een flinke dosis ondernemingslust en avonturenzin hebben beschikt. Hoe uiteenlopend hun achtergrond ook was, zij hadden dit met elkaar gemeen dat zij één bepaald doel voor ogen hadden, en dat was: rijk worden. Hiervoor stonden in hoofdzaak twee wegen open: de vrijsters konden een goed huwelijk aangaan en de [- 97 -] reeds gehuwde vrouwen konden een onderneming beginnen. Anders dan de huwelijksmarkt, waar de laatste jaren - met name voor de hogere echelons - steeds meer onderzoek naar wordt gedaan, lijken de activiteiten van vrouwen op het economische vlak geheel onopgemerkt gebleven. De paar voorbeelden die in deze bijdrage aan de orde zijn gekomen, zijn echter sprekend genoeg om hier een meer systematisch onderzoek aan te wijden. Interessant, maar moeilijk te beantwoorden, blijft de vraag hoe het persoonlijke leven van Compagniesvrouwen er uitzag. Voor een onderzoek hiernaar moet in de eerste plaats rekening gehouden worden met de plek waar zich dit leven afspeelde. Was het een grote stad als Batavia of Colombo, of een kleine factorij op bijvoorbeeld een buitenkantoor in Bimilipatnam? En wat was haar intentie? Hoopte zij ooit weer het vaderland terug te zien of wilde ze blijven? Daarnaast speelt haar sociale status een rol. Was zij de echtgenote of weduwe van een soldaat of van een opperkoopman? En tot slot dient bij dit onderzoek vanzelf ook rekening gehouden te worden met het tijdvak waarin zich haar leven afspeelde. Kunnen deze vragen nog wel worden beantwoord met een algemene schets, moeilijker wordt het als we de personen zelf erbij moeten betrekken. Een goede informatiebron hiervoor blijkt de grafsteen, aangezien daarop gegevens te vinden zijn die op papier niet meer kunnen worden achterhaald. Na onderlinge vergelijking kunnen die bovendien tot verrassende inzichten leiden zoals hierboven werd aangetoond met betrekking tot bijvoorbeeld epidemische ziekten, sterfte in het kraambed, statusbehoefte, import van Hollandse vrouwen, het tekort aan geschikte huwelijkskandidaten, enzovoort.

Alleen al om die reden is een pleidooi voor het behoud van die graven op zijn plaats. Maar ook vanuit kunsthistorisch opzicht blijken zij van grote waarde. Aangezien het grafstenen eigen is dat zij een datum en vaste plaats kennen, bieden speciaal de randversieringen van allerlei soorten bloem- en bladmotieven de kans om ze met die op bijvoorbeeld tapijten, meubilair en zilverwerk te vergelijken - voorwerpen die doorgaans door slaven van de Coromandelkust vervaardigd werden. Het dateren en localiseren van dergelijke voorwerpen is steeds een probleem gebleken, maar een systematische beschrijving en datering van grafstenen kan de oplossing bieden. Het is daarom zeer spijtig te moeten constateren dat ondanks alle ideeën over een 'mutual heritage', waar men de laatste jaren zo de mond vol van heeft, er zich van de zijde van de Nederlandse overheid - via een organisatie als Monumentenzorg bijvoorbeeld - niemand is die zich geroepen voelt om zich te ontfemen over deze prachtige en indrukwekkende

cultuurschat. Want mede door de enorme bevolkingsdruk, onwetendheid en vandalisme staat die zonder onderhoud en bescherming onherroepelijk gedoemd te verdwijnen.

Bijlage

Fragmentparenteel Blockhovius-Ens p.97-99

Fragmentparenteel Hemsinck-Knol p.99-100

Noten p.100-105

Illustraties:

- Kaart van Zuid-India p.76

- Een zeventiende eeuwse mestieze vrouw uit Coromandel (gravure; Joan Nieuhof) p.79

- Titelplaat van Havarts Op- en Ondergangh van Cormandel (Amsterdam 1663)

Foto's F. André de la Porte:

1. De grafzerk van Catharina van Hartsbeek (1663-1700) te Negapatnam met het gedichtje: 'Een vrouw die na veel smart / En qualen ons begaf / Rust onder desen serk, / En wacht het oordeel af'. Zij was echtgenote van de boekhouder Jan Gerrit Heye. (p.68)
2. Voorzijde van het uit de vijfde eeuw daterende, uit de rots gehakte Shiva-tempeltje in Tirukkalikunram vlakbij Madras. Ruim honderd Nederlanders hebben hierbinnen op de muren en pilaren hun handtekening gezet. (p.82)
3. Pilaar met onder andere de naam van Daniel Havart (geschreven als Havardt), die hier op 3 januari 1681 in gezelschap van vijf vrouwen en vijf mannen een bezoek bracht. (p.85)
4. Het grootste praalgraf in Zuid-India (Negapatnam) behoort aan de in 1709 begraven tweeëndertigjarige Anthonia Nilo en haar vier zontjes toe. Zij stierf in de kraam. Daarnaast had zij nog vijf kinderen gebaard. Haar echtgenoot, de Delftenaar Joannes Steelant, moest zich als gouverneur over de Kust verantwoorden voor privéhandel en grootschalige afpersing van de bevolking. Bij het optrekken van het graf van zijn vrouw zou hij zich wederrechtelijk van bouwmaterialen van de Compagnie hebben bediend. (p.92)
5. Het graf van Maria Isaaksz (1647-1710) te Negapatnam voert met een prachtig neergezette vos het embleem van haar echtgenoot, de luitenant Reynier Jacob de Vos. (p.94)
6. De 'graftafel' van de zestienjarige Pieter Hemsinck uit 1682 te Sadras, met daaronder de zerk van zijn moeder Ammarentia Blockhovius. (p.96)